

АДМИНИСТРАТИВНА УРЕДБА И УПРАВЛЕНИЕ НА ЗАПАДНА ТРАКИЯ (1913 — 1915)

СТАЙКО ТРИФОНОВ

Рецензент: *Димитър Гоцев*
Редактор: *Величко Георгиев*

Стайко Трифонов. АДМИНИСТРАТИВНОЕ УСТРОЙСТВО И УПРАВЛЕНИЕ ЗАПАДНОЙ ФРАКИИ (1913 — 1915)

После Балканской войны Западная Фракия осталась в пределах Болгарии. Здесь был сформирован Гюмюрджинский, а впоследствии и Одринский округ.

Несмотря на то, что были допущены некоторые ошибки при оформлении новой административной системы, она далеко превосходила наследие, оставшееся от отсталой и полуфеодальной Турции.

За короткий период в Западной Фракии появилось множество новых школ и церквей. Началось строительство дорог и пристаней. Были открыты банки, общества торговцев и промышленников в основных административных и хозяйственных центрах. Таким образом Западную Фракию быстро приобщили к остальной Болгарии. Окрыленное верой в свободную жизнь, болгарское население с надеждой уповало на будущее.

Stajko Tripenov. ADMINISTRATION AND GOVERNMENT OF WESTERN THRACE (1913—1915)

Following the Balkan War Western Thrace remained within the boundaries of Bulgaria. The Gumurdzinsky and subsequently the Edirne districts were formed there. Although some mistakes were made during the creation of the new administrative system, it was far surpassing the one, that it inherited from backward and semi-feudal Turkey. For a short time many new schools and churches appeared in Western Thrace. A construction of roads and ports was undertaken. In the major administrative and economic centres new banks were opened, merchants' and industrialists' organizations were set up. In that way Western Thrace joined quickly the rest of Bulgaria. Elated by the faith in the new free life, the Bulgarian population was looking hopefully towards future.

Балканската война ликвидира последните владения на Турция в Югоизточна Европа. Предстоеше нейните бивши провинции да бъдат поделени между съюзените държави. В избухналия между тях спор главно внимание се отделяше на Македония, по-голямата част от която попадна под окупацията на сръбските и гръцките войски. България, чиято основна цел във войната беше нейното освобождение, се чувствуваше измамена и трудно понасяше установения терор над българското население. Още повече че сръбското правителство, като използваше несъстоятелни аргументи, отказа да изпълни

условията на съюзния договор за разпределяне на освободените земи. С Гърция подобни споразумения изобщо не бяха постигнати. Свои претенции предяви и Румъния, въпреки че нейната армия не взе участие в разгрома на Турция. От всички страни България беше обкръжена с враждебно настроени съседни държави, които с непокрити омраза се отнасяха към нейната популярност, спечелена от доблестните ѝ синове по бойните полета на Тракия и Македония. Монархът и управляващата българска буржоазия не дооцениха тежкото дипломатическо положение на страната и пред единствената разумна алтернатива — преговорите, избраха пътя на авантюрите. Настръхналите съседни държави се възползуваха от предоставената им възможност и нападнаха България. Избухна Междусъюзническата война. България се оказа сама срещу пет противникови армии, неизтощени от предишни боеве, отпочинали и надъхвани с омраза към всички българи. Тя преживя своята първа национална катастрофа в новата си история, която с тежките си последици имаше съдбоносно значение за бъдещето на държавата и народа.

Бившите съюзници на България поробиха нови райони от Македония. Румъния заграби Южна Добруджа, а Турция окупира Източна Тракия, като подложи на целенасочено унищожение тамошните българи. След подписването на мирния договор в Букурещ на 28. VII. 1913 г. на България бяха оставени само Западна Тракия и част от Източна Македония. По волята на младотурското правителство в Цариград на 16. VIII. 1913 г. в Гюмюрджинско се установи „автономно управление“ под название „Временно тракийско правителство“, което наскоро взе друго официално име — „Независимо западнотракийско правителство“. Дейците на турското движение наричаха себе си революционери, но извършиха репресии на беззащитните българи. В тяхна подкрепа от Одрин пристигнаха добре обучени войници и офицери, голямо количество оръжие и боеприпаси. Постепенно след изтеглянето на гръцките части, окупирали някои райони на Западна Тракия, турците наложиха своята власт върху цялата област¹.

Повторното освобождаване на Западна Тракия от българските войски, нейната административна уредба и управление досега не са били изследвани. Повече от половин век тези моменти от историята ѝ стоят извън вниманието на българската историческа наука, въпреки че областта беше органическа част от територията на България близо седем години. Всичко, което е писано за Западна Тракия, се отнася до следвоенния период, когато тя стана обект на специално внимание от страна на Великите сили победителки. Дипломатическата борба на цяла поредица от мирни конференции (Ньой, Сан Ремо, Севър, Лозана и т. н.), които определяха нейната променлива съдба, естествено привличаха погледа на историци, икономисти, политически и обществени дейци. Многобройните проблеми от свободното съществуване на Западна Тракия като част от българската държава останаха в сянка и досега не са проучени.

Задачата на настоящото проучване е да бъдат изяснени част от посочените по-горе въпроси. Привлечените за градиво материали са от най-разнообразно естество, което позволява да се обхванат разни страни от историята на Западна Тракия през разглеждания период. Преобладават изцяло неизползвани досега архивни документи. Широко са проучени също „Държавен вестник“, Стенографските дневници на XVII ОНС, централният и местният печат и т. н.

¹ По въпроса за т. нар. Гюмюрджинска автономна република вж. Милетич, Л. Разоренето на тракийските българи през 1913 година. С., 1918, 210—215.

Хронологически изследването обхваща времето от 1913 до 1915 г. Това са единствените мирни години, когато бяха изградени необходимите институции за приобщаването на Западна Тракия към останалите части на българската държава. Административната уредба на Тракия през Балканската война тук не се разглежда, тъй като тя е обект на специално изследване¹.

Внимателното проучване на документацията за административната уредба на т. нар. нови земи дава възможност за разкриване на интересни страници от българската история, които имат непосредствено отношение към историята на войните. Изследваните проблеми ни позволяват да видим по-цялостно националноосвободителния характер на Балканската война, както и класовите интереси и цели на българската буржоазия.

* * *

На 16. (29). IX. 1913 г. България и Турция подписаха в Цариград мирен договор. С него бяха дооформени резултатите от Втората балканска война. От освободените с толкова жертви български земи в пределите на България останаха само Западна Тракия и част от Източна Македония. Турците обаче продължаваха да контролират районите между Марица и Места. И така мирът с Турция беше подписан, но преговорите за съдбата на Западна Тракия продължаваха. Българските делегати ген. Савов, Григор Начович и Андрей Тошев уточняваха с турските ръководители последните условия, при които областта трябваше да бъде върната на България². И двете страни бяха склонни към компромиси. Подтиквани от Германия и Австро-Унгария, те търсеха сближение помежду си. Турция желаше да си възвърне Егейските острови от Гърция. България имаше нужда от турска подкрепа срещу своите бивши съюзници. Македония беше престанала да бъде проблем в българо-турските отношения. Тя започна да играе ролята на обединително звено в политиката на двете правителства. При такива настроения започнаха и се водиха преговорите в Цариград. Териториалните въпроси тук постоянно се преплитаха с проблема за бъдещия съюз между България и Турция³. Съгласието на младотурците да върнат Западна Тракия на България не може да се приеме просто като „бакшиш на храбрата българска армия“⁴, както беше казал Талаат бей на ген. Савов, а като тънка политическа сметка, която преследваше много по-далечни цели.

Част от условията за реокупацията на Западна Тракия от българските войски бяха посочени в Цариградския договор. По силата на чл. 6 правителството на България пое задължение да даде амнистия за всички извършени политически престъпления. Високата порта направи всичко зависещо от нея, за да запази от справедливо възмездие водачите на т. нар. Гюмюрджинска автономна република, които бяха изцапали ръцете си с кръвта на хиляди невинни българи. На мохамеданите се даде възможност да запазят своето турско поданство в срок от 4 години. Ако пожелаеха през това време да напуснат страната, те можеха да изнесат цялата си движима собственост без всякакви митнически налози. Онези мюсюлмани, които биха пожелали да се изселят в Турция, съхраняваха правата си и върху

¹ Настоящата студия е продължение на друго изследване, което се отнася до административната уредба на Тракия през Балканската война и се занимава с проблема на Тракийското военно губернаторство.

² Влахов, Т. Българо-турските отношения през 1913—1915 г. — ИПр, 11, 1955, № 1, 5—25.

³ Пак там, с. 28.

⁴ ЦВА, х. 20, оп. 1, а. е. 114, л. 2 („Из новите земи“. Пътни бележки на ген. Г. Вазов).

недвижимите имоти и можеха да ги управляват чрез трети лица. Подлежащите на военна служба се освобождаваха от армията до изтичане на въпросните 4 години (чл. 7)⁵.

Освен посочените в договора от българска страна бяха допуснати и други уговорки и отстъпки, които даваха големи привилегии на мюсюлманите. Правителството на България пое ангажимент да назначи за окръжен управител в Гюмюрджина турчин — български поданик⁶. В Западна Тракия имаше укрито огромно количество оръжие, внесено от Турция по време на т. нар. автономно управление⁷. С него беше въоръжена голяма част от мъжкото мюсюлманско население. Турците си осигуриха свобода на действие по този важен въпрос. След настаняването на българските войски в областта трябваше да се поиска от общинските кметове да го съберат и „съсредоточат в околийските центрове под охраната на местната милиция“⁸. Така събраните пушки щяха да служат на мюсюлманските комитети за организиране и изпращане на чети в Македония⁹. От българските военни власти, които предстоеше да се настанят в Западна Тракия, се искаше да бъдат „внимателни и хуманни в своите обноси към населението, първенците и бившите офицери“¹⁰. Ан. Тошев категорично настояваше от Цариград: „За войските нищо да не се взема по реквизиция, а всичко да се плаща. Войските в никой случай да не се разполагат на квартири. Там, где то няма такива, да се строят бараки. Да се забрани безусловно да се заемат за каквито и да било цели здания на турски училища. . . Уместно ще бъде още отсега да се пристъпи към отварянето на местните селски турски и български училища. . .“¹¹

Турция се възползува от тежкото международно положение на България и успя да ѝ наложи отстъпки, които при нормални условия не би приело никое правителство. Срещу фалшивите обещания на младотурците да разрешат на българските бежанци от Източна Тракия да се върнат по родните си пепелища, мюсюлманите на запад от Марица получиха такива привилегии, чието изпълнение можеше сериозно да урони престижа на българските власти и да постави под съмнение пълния суверенитет на България над Западна Тракия. В София разбираха размера на направените отстъпки, но бяха готови на всичко, за да заемат българските войски отново Егейското крайбрежие. Българското правителство нямаше намерение да изпълни всички поети ангажименти, още повече че най-важните от тях не фигурираха в договора. В същото време то не можеше напълно да ги отхвърли, защото разчиташе на Турция и нейните покровители от Берлин и Виена при провеждане на бъдещата си политика по македонския въпрос. Така още през есента на 1913 г. в Цариград се сложи началото на нова политика, която последователно, стъпка по стъпка, щеше да отведе България в лагера на централните сили.

Повторното освобождение на Западна Тракия и на отстъпените на турците райони на изток от Марица започна от началото на октомври 1913 г. Правителството на В. Радославов скри от българската общественост истинските причини за това закъсняло изпълнение на условията на

⁵ ЦДИА, ф. 242, оп. 2, а. е. 491, л. 11—12 (Поверително окръжно № 3643 на МВРИ до Министерството на правосъдието, 31 окт. 1913 г.).

⁶ Пак там, ф. 313, оп. 1, а. е. 2287, л. 29 (Шифрована телеграма от ген. Савов до министъра на външните работи. Цариград, 15 окт. 1913 г.).

⁷ Милетич, Л. Цит. съч.

⁸ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2287, л. 19 (Шифрована телеграма от българския посланик в Цариград Ан. Тошев до министъра на външните работи. Цариград, 10 окт. 1913 г.)

⁹ Пак там.

¹⁰ Пак там.

¹¹ Пак там.

Букурещкия мирен договор. То публично заяви, че желае да се избегне излишното проливане на кръв, защото едни нови въоръжени стълкновения щели да се отразят „твърде зле върху болшинството от населението в Западна Тракия“¹².

За определяне на новата граница между Турция и България в района на Странджа министърът на войната ген. Климент Бояджиев назначи комисия под ръководството на началник-щаба на Трета Балканска дивизия полк. Бурмов. На 4 октомври тя се среща с турски представители и уточни последните подробности. През следващите 7—8 дни бяха заети градовете Мустафа паша (Свиленград), Малко Търново и Василико (Мичурин) заедно с техните околности¹³.

Навлизането на българските войски в Западна Тракия трябваше да започне на 5 октомври. То беше отложено по искане на гюмюрджинските първенци с три дни с цел да се избегнат стълкновенията с турския башибозук¹⁴.

За завземането на Западна Тракия бяха определени две дивизии — Осма Тунджанска и Втора Тракийска, под общото командване на ген. Тошев. Генералният щаб на армията съсредоточи Осма дивизия южно от Хасково. Тя настъпи в посока към Кърджали, Мъстанли (Момчилград) и Гюмюрджина. Втора дивизия беше разделена на две: от Пашмакли (Смолян) към Ксанти потеглиха полковете на Първа бригада, а Втора бригада от същата дивизия се отпрати към Ортакой (Ивайловград)¹⁵. Придвижването на войските на юг ставаше методично въпреки липсата на удобни пътища. На отделни пунктове турският башибозук се опита да окаже съпротива. Около старата българска граница край селата Еникьой, Айдърмуш и Елмалък отряди на турските автономисти обстрелваха колоните на Осма дивизия, но бяха енергично отблъснати с артилерийски огън¹⁶. Настъплението на останалите войски не среща почти никаква съпротива. Българските части бяха съпроводжани от турски офицери, които по сведения от правителствени източници оказвали „най-голямо съдействие при воденето и прехраната на нашите войски“¹⁷. Въпреки това често се срещаха опожарени български села и много трупове на избити мирни жители¹⁸.

Напредващите български войски достигнаха и завзеха на 12. X. 1913 г. градовете Гюмюрджина и Ксанти. През следващите няколко дни бяха повторно освободени Ортакой, Дедеагач Софлу, Фере и останалите населени места в Западна Тракия¹⁹.

Колоните на редовната армия бяха придружавани от български чети, които им оказваха активно съдействие. Турското правителство изказа своето неудовлетворение от този факт. Талаат бей протестира пред Ан. Тошев, като му заяви, че българска чета настигнала около 800 избягали от Кошукавак (Крумовград) турци и ги избила в района на Каратепе²⁰. Сочеха се и други

¹² Народни права, № 174, 8 окт. 1913 (Реокупацията).

¹³ Военни известия, 22, № 53, 5 окт. 1913 (Заповед № 152 от министъра на войната ген.-майор Бояджиев); № 53, 8 окт. 1913.

¹⁴ Народни права, № 174, 8 окт. 1913.

¹⁵ Военни известия, 22, № 54, 8 окт. 1913, с. 8; Народни права, № 179, 13 окт. 1913 (Бюлетин на Военното министерство).

¹⁶ Военни известия, 22, № 54, 8 окт. 1913, с. 8.

¹⁷ Народни права, № 179, 13 окт. 1913.

¹⁸ Военни известия, 22, № 56, 12 окт. 1913.

¹⁹ Народни права, № 180, 15 окт. 1913; № 181, 16 окт. 1913; Военни известия, 22, № 57, 15 окт. 1913.

²⁰ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 3387, л. 32 (Шифрована телеграма от Ан. Тошев. Цариград, 17. окт. 1913 г.).

примери, които целяха да омаловажат страшните престъпления, извършени в Западна Тракия от оттеглящите се башибозушки шайки. Според една телеграма от Свиленград, публикувана в официоза „Народни права“, само в местността Козабияк край Арда българските войски намерили около 1000 души, предимно старци, жени и деца от село Харалагюн, Малгарска околия. Турските военни власти докарали тези българи чак от Източна Тракия и ги предали в ръцете на гюмюрджинския башибозук. В продължение на 15 дни нещастниците изпитали най-грозни мъчения. Жени и малки момичета били безчестени пред очите на техните мъже и бащи. Освирепелите турци избили повече от 60 души между по-будните от тях. Оцелелите се хранели с трева и листа. При приближаването на българските войски башибозуците ограбили дори и дрехите на децата и избягали. Тази маса от измъчени, изгладнели и голи хора бива открита, но мнозина се намирали в предсмъртна агония²¹. Изнесените потресаващи факти, които представляваха само част от тъжната действителност, правителството на България беше принудено да съобщи въпреки добрите му отношения с турските управници в Цариград.

Повторното освобождаване на Западна Тракия стана без сериозни военни стълкновения. Контролът, който упражняваха от Цариград върху „автономисткото движение“, най-добре се прояви в мисията на Джемал бей, един от влиятелните водачи на младотурците. По решение на своето правителство той пристигна в Гюмюрджина, където успя да внуши на местните първенци да се откажат от въоръжени акции²².

На 16. X. 1913 г., когато българските войски вече бяха заели цяла Западна Тракия, правителството се обърна с манифест към жителите на освободените земи. В него се съобщаваше за сключения с Турция мир и за присъединяването към България на бившите турски области. Българското правителство обяви, че то поема управлението на новите земи, „въодушевено от най-благородни чувства към жителите им, без разлика на вяра и народност“²³. В манифеста се съобщаваше, че се дава пълна и всеобща амнистия за всички лица, които са взели участие в „неприятелските действия или са се проявили в политическите събития, предшестващи мирния договор“²⁴. Мюсюлманите получиха уверения, че гражданските и военните власти ще почитат вярата и народността им, че ще пазят от всяко посегателство личната им свобода и неприкосновеността на жилищата и собствеността им²⁵. Правителството на България обеща на новите си поданици същите права, с които според Конституцията се ползуваха „всички граждани на Царството“²⁶. То ги прикани да се предадат на мирните си занятия, при упражняването на които те могли да разчитат на неговото съдействие.

Манифестът повтаряше в основни линии клаузите на Цариградския мирен договор, отнасящи се до Западна Тракия. Той целеше да внесе допълнително успокоение сред мюсюлманското население и неговите политически водачи, наплашени от преломните и бързо променящи се обстоятелства в областта.

Начинът, по който стана реокупацията на Западна Тракия, сочеше развитието на интересни и динамични процеси. На първо място предстоеше

²¹ Народни права, № 182, 17 окт. 1913.

²² ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2287, л. 17 (Шифрована телеграма от Ан. Тошев. Цариград, 6 окт. 1913 г.); Народни права, № 175, 9 окт. 1913.

²³ ЦДИА, ф. 242, оп. 2, а. е. 491, л. 3 (Манифест към жителите на новоосвободените земи. С., 16 окт. 1913 г.); ДВ, № 239, 22 окт. 1913 (Цит. манифест).

²⁴ Пак там.

²⁵ Пак там.

²⁶ Пак там.

безкомпромисна борба за надмощие между разните етнически и религиозни общности. Силно пострадалият от турската реокупация български елемент, икономически разорен и обременен психологически от кървавата разправа над него, неминуемо щеше да търси реванш. Неговият стремеж към политическо господство се подхранваше и от самочувствието, че Западна Тракия е неделима част от българската държава. Турците, от друга страна, запазваха своята компактност, оръжие и силна нелегална военна организация. Надеждите им се уповаваха на очертаващия се съюз между Турция и България. В сравнително неблагоприятно положение изпаднаха гърците. Промененото политическо положение в Западна Тракия не беше по техен вкус. Силно компрометирани с участието си в антибългарското движение по време и непосредствено след Междусъюзническата война, те явно предпочиташа да напуснат домовете си, отколкото да се съобразяват с новите политически и икономически условия.

Сложната етническа и политическа обстановка в Западна Тракия беше фактор, който щеше да окаже въздействие върху формирането на административната система и уредбата на управлението в областта.

* * *

В края на септември 1913 г. правителството на България пристъпи към организиране на новоосвободените земи в административно отношение. Освободените части на Македония образуваха Струмешки окръг, в който влизаха околии: Струмешка, Петричка, Мелнишка, Неврокопска, Горноджумайска и Мехомийска²⁷. По силата на заповед № 934 на министъра на вътрешните работи и народното здраве Западна Тракия образуваше Гюмюрджински окръг, състоящ се от 10 околии: Гюмюрджинска, Скечанска (Ксантийска), Енидженска, Дедеагачка, Егридеренска (Ардинска), Даръдеренска (Златоградска), Пашмаклийска (Смолянска), Кошукавашка (Крумовградска), Софлийска и Ортакойска (Ивайловградска). Василикоска (Мичуринска) и Малкотърновска околия се присъединяваха към Бургаски окръг, Свиленградска и Кърджалийска към Старозагорски, а Дъовленска (Девинска) оставаше в Пловдивски окръг²⁸. Това разпределение се приемаше за временно. Окончателно административното деление трябваше да бъде оформено и довършено със специален закон²⁹.

Само след около три седмици бяха извършени първите промени в териториалното деление на Западна Тракия. Гюмюрджинска околия беше разделена на две първостепенни околии: Гюмюрджинска градска и Гюмюрджинска селска. Енидженска беше закрыта, като се присъедини към Ксантийска околия³⁰. Така оформеният Гюмюрджински окръг се запазва до есента на 1915 г.

Основна административна единица в рамките на околията беше, както и в останалите части на България, общината. Гюмюрджинска селска околия се състоеше от 26 общини: Булатовска, Ясъкойска, Мешеалска, Ортаджишка,

²⁷ Народни права, № 164, 26 септ. 1913 (Новите окръзи и околии); Свободна Тракия, № 3, 1 ноем. 1913.

²⁸ ЦДИА, ф. 242, оп. 2, а. е. 496, л. 2 (Заповед № 934 на министъра на ВРНЗ, 24 септ. 1913 г.); ДВ, № 229, 10 окт. 1913.

²⁹ Народни права, № 164, 26 септ. 1913.

³⁰ ЦДИА, ф. 242, оп. 2, а. е. 496, л. 4 (Заповед № 1073 на министъра на ВРНЗ, 12 окт. 1913 г.).

Ябелишка, Демир-беглийска, Чадърлийска, Томрукьойска, Ириджан-Хисарска, Дерекьойска, Химитлийска, Джанбашийска, Шех-Джумайска, Ахмедспахийска, Хатиболарска, Хаджиларска, Чакалийска, Терзиюренска, Ириджанска, Кушланлийска, Кючюккьойска, Гаргал-Сараджанска, Кирковска, Козлукебирска, Джабилоларска и Шапчанска. Всяка една от тях включваше от 4—5 до 10—12 и дори повече населени места. Центрове на общините бяха обикновено най-големите села: Кушланлъ (250 къщи); Чадърли (226 къщи); Кючюккьой (220 къщи); Ясъкьой (220 къщи); Хаджилар (170 къщи) и т. н. По името на централното село се именуваха и самата община.

В Гюмюрджинска околия населените места брояха около 245, много повече в сравнение с останалите околии в окръга. Те се различаваха както по броя на домакинствата, така и по броя на техните жители. Често явление бяха махалите от по 20—30 къщи и дори по-малко. Нерядко се срещаха и села, в които живееха по 50—60 семейства. Големи населени места с по 100 и повече къщи имаше съвсем малко³¹.

Значително по-малка беше Даръдеренска околия, с 10 общини. Големи села тук рядко се срещаха. Преобладаваха махалите, където домакинствата бяха от 7—8 до 30—40. Общият брой на населените места в тази планинска околия достигаше 75. Най-многолюдни бяха общинските центрове: Даръдере (812 къщи); с. Узундере (337 къщи); с. Шаин (247 къщи); с. Елехче (139 къщи); с. Угорли (200 къщи) и др.³²

В Дедеагачка околия имаше само 8 общини. Почти всички те бяха големи български села: Чобанкьой (470 къщи); Еникьой (255 къщи); Дервент (242 къщи); Домуздере (240 къщи); Балъкьой (215 къщи) и т. н. В околията имаше всичко 40 села. Разрушени и опожарени по време на войната в т. нар. Гюмюрджинска автономна република бяха селата: Боялък, Фандъджик, Халъкьой, Делезкьой, Доганджа и Малък Вакъф.

Егридеренска околия наброяваше 9 общини с центрове селата: Акбунар, Давудево, Долаштър, Егридере, Кючуквиран, Оташлъ, Тозезир, Чатъклар и Чатак Джадид. Мнозинството от населените места, чийто брой възлизаше на повече от 74, бяха големи и имаха по повече от 100 къщи. В Давудевската община например от 7 села само 1 беше с по-малко от 120 домакинства. Подобно положение съществуваше почти в цялата околия.

В Кошукавашка околия имаше 13 общини с центрове селата: Аврен (220 къщи); Адакьой (66 къщи); Гьок Виран (35 къщи); Дутлу (231 къщи); Ени Джумая (81 къщи); Кушукавак (74 къщи); Мъстанлъ (110 къщи); Ташлъгичилингир (53 къщи); Токачик (31 къщи); Кюркюве (40 къщи); Чал (120 къщи); Чорбаджилар (63 къщи) и Юглюк (46 къщи). Всичко населените места в околията възлизаха на повече от 142. Преобладаваха селата с 20—50 домакинства. По селища с повече от 100 къщи се срещаха много рядко.

Ксантийска околия заемаше най-западната част на Гюмюрджински окръг. Тя се състоеше от 12 общини с центрове: Ксанти (3102 къщи); Балабънли (25 къщи); Болуистра (259 къщи); Гьокчилер (75 къщи); Атнаджилар (120 къщи); Ипанлъ (25 къщи); Исьорен (338 къщи); Енидже (250 къщи); Киретчилер (168 къщи); Куюнкьой (152 къщи); Мусафаклъ (60 къщи); Муставчево (250 къщи) и Окчилар (75 къщи). Селата в Ксантийска околия бяха повече от 100 с изключение на общинските центрове, предимно малобройни. Обикновено те достигаха не повече от 20—30 къщи, а често и по-малко.

На второ място в окръга по брой на населените места стоеше Пашмаклийска околия, която обхващаше около 150 села и махали, разпръснати

³¹ Пак там, ф. 945, оп. 1, а. е. 53, л. 2—11 (Сведения за населението и населените места в Гюмюрджински окръг от окръжния управител Ив. Златев. Гюмюрджина, 31 дек. 1914 г.).

³² ЦДИА, ф. 945, оп. 1, а. е. 53, л. 2—11 (Цит. доклад на Ив. Златев от 31 дек. 1914 г.).

в красивите планински вериги на Родопите. Центрове на 20-те общини бяха: Пашмаклъ (503 къщи); Райково (695 къщи); Левочево (245 къщи); Горно Дерекъой (425 къщи); Долно Дерекъой (160 къщи); Карлуково (192 къщи); Петково (277 къщи); Смилян (52 къщи); Аламидере (215 къщи); Арда (120 къщи); Устово (429 къщи); Палас (14 къщи); Янус дере (56 къщи); Трън (14 къщи); Лъджа (34 къщи); Тос Горун (60 къщи); Тикале (52 къщи); Чокманово (248 къщи); Союджик (108 къщи) и Тозлуджа (74 къщи). Почти всички многолюдни села се обитаваша от българи християни, докато българо-мохамеданите живеяха в голям брой махали, състоящи се от 3—4 до 20—30 къщи.

Софлийска околия заемаше източната част на Гюмюрджински окръг. Тя включваше 35 населени места, разположени по долината на Марица. Поради по-благоприятните природни условия селата тук бяха по-многобройни. Рядко някое от тях броеше по-малко от 100 домакинства. Центрове на шестте общини станаха: Софлу (1560 къщи); Кара Бунар (218 къщи); Бедикли (270 къщи); Каваджик (220 къщи); Малък Дервент (189 къщи); Голям Дервент (468 къщи) и Мекрикос (211 къщи).

Североиточната част на Гюмюрджински окръг заемаше Ортакъойска околия, която се състоеше от 7 общини. Техни центрове бяха: Ортакъой (900 къщи); Акалан (220 къщи); Долно Суванли (135 къщи); Мандрица (384 къщи); Пелевун (145 къщи); Покрован (106 къщи) и Попово (74 къщи). От 78 населени места 15 останаха необитаеми повече от една година. Бягащите турци бяха опразнили 11 и опожарили 4 села³³.

В Гюмюрджински окръг имаше около 1000 населени места, организирани в 112 общини. Населението им беше много пъстро в етническо и верско отношение. По официални турски сведения в края на XIX в. тази част на Западна Тракия са живеели приблизително 332 312 души³⁴. Поради голямата тенденциозност на официалната статистика не е възможно да се установи точно броят на различните народности. Още повече че при преброяванията турските власти са се ръководили не от етнически, а от религиозен признак. Ще направим опит, като използваме частни сведения, да установим поне приблизителния брой на българското население, живяло в тези околии до 1912 г.

По сведения на Българската екзархия в Западна Тракия под нейното ведомство е имало 44 665 души³⁵. Те обитавали по-компактно Ахъчелебийска каза — 14 947 души; Гюмюрджинска каза — 11 440 души; Дедеагачка каза — 11 329 души и т. н.³⁶ Осезателното преобладаване на мохамеданския елемент над християнското население идва от огромното число помохамеданчени българи. Според изчисленията на Ст. Н. Шишков, които заслужават доверие, в Одринския вилает са живеели не по-малко от 131 445 души българо-мохамедани³⁷. От тях само 9225 души са посочени в казите на Източна Тракия.

³³ Пак там.

³⁴ Стойков, Р. Административно устройство и народностен състав на Одринския вилает в края на XIX и началото на XX в. — ИИИ, 25, 1981, 135—142.

³⁵ ЦДИА, ф. 945, оп. 1, а. е. 53, л. 25 (Статистически сведения за българите-екзархисти в Дедеагачка епархия).

³⁶ ЦДИА, ф. 945, оп. 1, а. е. 53, л. 25; също: ЦВА, ф. 20, оп. 1, а. е. 91, л. 1 (Сведения за броя на населението в Тракийска губерния); ОДА — Пловдив, ф. 52, оп. 1, а. е. 152, л. 1 (Сведения за българите-екзархисти в Дедеагачка и 4 села в Софлийска каза от 1906 г.); л. 3 (Сведения за българите-екзархисти в Гюмюрджинска каза от 1912 г. — последните две сведения са от свещеник Т. П. Николов — б. а., С. Т.).

³⁷ Шишков, Ст. Н. Българо-мохамеданите (помаци). Историко-земелисен и народоучен преглед с образи. Пловдив, 1936, 32—34.

Следователно в районите на запад от Марица помохамеданчените българи са били най-малко 122 220³⁸. Ако към тях прибавим и българите екзархисти, ще получим 166 885 души. Но за да бъдат пресмятанията ни по-точни, нужно е да се отчетат най-малко още две обстоятелства. В Западна Тракия живееха, при това не малко, българи патриаршисти (гръкомани). Тях Рихард фон Мах изчислява към 1906 година на 11 976 души³⁹. Дори и да не са напълно точни, неговите сведения са приблизително верни. Другият факт, който трябва да се вземе под внимание, е този, че не всички освободени територии на запад от Марица бяха включени в пределите на Гюмюрджински окръг. Част от българомохамеданите останаха извън него — например онези, които населяваха Дъовленска околия. Димотишка каза, която беше разположена също в Западна Тракия, остана в пределите на Турция.

След Втората Балканска (Междусъюзническа) война етническата картина в Западна Тракия претърпя чувствителни промени. Гърците масово я напуснаха още през 1914 г. Подбуждани от правителството в Атина, те се надяваха да се настанят по къщите и имотите на прокудените българи от Егейска Македония. Изоставиха своите домове и част от турците, които до 1912 г. живеяха по долното течение на Марица. Според някои сведения, които могат да се приемат за приблизителни, вероятният брой на мюсюлманите, напуснали Западна Тракия след Балканската война, възлизал на около 30 000⁴⁰. Основната част бяха турци, но между тях имаше и много българомохамедани⁴¹. За емигрирането на част от мюсюлманския елемент допринесоха безспорно политически и религиозни съображения. Но тук е нужно да добавим и стремежа на младотурците да турцизират Източна Тракия, като на мястото на прогоненото българско население настанят турски мухаджири от Западна Тракия.

Преломните събития в Тракия засегнаха силно и християнското българско население. Десетки села бяха разрушени и опожарени, а техните мирни жители — безжалостно избити или прогонени от родните им огнища. Оцелелите намериха подслон и препитание в старите предели на България, откъдето правителството на В. Радославов ги изпрати по-късно в Гюмюрджински окръг. Общият брой на бежанците от Македония, Източна Тракия и Мала Азия, настанени в Западна Тракия, надхвърляше 60 000⁴².

През декември 1914 г. българските административни власти изготвиха подробна статистика на населението в Гюмюрджински окръг. Оказа се, че в десетте му околии живеят 342 373 души, разпределени по околии, както следва: Гюмюрджинска селска — 63 101; Гюмюрджинска градска — 31 720; Даръдеренска — 17 312; Дедеагачка — 27 026; Егридеренска — 41 536; Кошукавашка — 41 800; Ксантийска — 37 448; Ортакойска — 24 972; Пашмаклийска — 33 777 и Софлийска — 23 673 души⁴³. Тези сведения също са приблизителни, тъй като в момента на преброяването се извършваха големи етнически размествания, които трудно можеха да бъдат абсолютно точно регистрирани. Преброяването на населението стана не под ръководството на Дирекция на статистиката, а с тази трудна и деликатна работа беше натоварена администрацията, която нямаше необходимите кадри, опит, а и

³⁸ Всъщност броят на българомохамеданите е значително по-голям. Ст. Шишков прави своите изчисления, като има предвид, че в едно семейство живеят по 5 души, докато в действителност те са повече.

³⁹ ЦВА, ф. 42 в, оп. 1, а. е. 376, л. 7 (Сведения на Рихард фон Мах за християнското население в Западна Тракия към 1906 г.).

⁴⁰ Le Journal des Journaux, № 7, 4 март 1919.

⁴¹ Нова България, № 22, 4 юли 1914; № 68—69, 27 юни 1915.

⁴² ЦВА, ф. 22, оп. 3, а. е. 237, л. 362—363 (Шифрована телеграма от Ал. Греков до министъра на външните работи и изповеданията М. Маджаров, 22 окт. 1919 г.).

⁴³ ЦДИА, ф. 945, оп. 1, а. е. 53, л. 2—11 (Цит. доклад на Ив. Златев от 31 дек. 1914 г.).

подготовка за целта⁴⁴. Ето защо не е чудно, че пред мирната конференция в Париж през 1919 г. българското правителство предостави за същото преброяване данни, които не съвпадаха напълно с онези, съдържащи се в доклада на тогавашния окръжен управител Иван Златев. Според тях през декември 1914 г. в българската част на Западна Тракия са живеели 351 221 души (т. е. с 8856 повече). По народност те се разпределяха, както следва: 149 530 българи (86 363 християни и 63 167 мохамедани); 170 285 турци; 32 319 гърци; 1763 евреи и 3319 от други етнически групи⁴⁵. Най-много българи християни живеяха по долината на Марица и на самия Беломорски бряг, докато българомохамеданите преобладаваха в Централните Родопи (Пашмаклийско, Даръдеренско и Егридеренско). Турците доминираха в Гюмюрджинско и Кошукавашко. Основната част от гърците живеяха в Софлийско и Ортакойско. Това разпределение даваше предимство на българите, които владееха не само брега на Егейско море, но се и вклиняваха между гюмюрджинската група турци и Източна Тракия.

В посочената статистика очевидно силно е завишен броят на турците за сметка на българомохамеданите. Обяснението на този странен факт можем да потърсим в особеното вътрешно и международно положение на България и политиката на либералната коалиция. Под натиска на Турция правителството на В. Радославов разреши на покръстените българомохамедани да се върнат към предишната си религия. Либералите предпочетоха да не притесняват мюсюлманския елемент с оглед на свои корисни цели. При тази обстановка част от българомохамеданите се записаха за турци. Това твърдение се доказва от факта, че в статистиката от 1914 г. за Ксантийска околия не са посочени изобщо българомохамедани, а в Даръдеренска и Егридеренска околия техният брой е силно намален. Може да се приеме, че числото на турците е завишено с около 20 000 души за сметка на българомохамеданите. Следователно, за да бъде етническата картина в Западна Тракия по-точно очертана, то приблизително с толкова трябва да се намали броят на турците и съответно да се увеличи този на българите⁴⁶.

Изложените статистически сведения за населението на Гюмюрджински окръг показват колко неосведомени са били онези политици, които предлагаха човоосвободените земи да бъдат наречени „Тракийска колония“ и да се третират така, както англичаните и французите се отнасяха към своите задокеански владения. Достоеен отговор на писаното в този дух даде Антон Страшимиров, който го окачестви като „едно печално недоразумение, възможно само в България, където не се счита за срамно даже държавници да не познават родината си“⁴⁷. Изнесените от Страшимиров съображения и факти достойно защитиха освободителната мисия на българската армия и правото на българите от Тракия да живеят в своето отечество.

⁴⁴ Иширков, А. Западна Тракия и Договорът за мир в Ньой. С., 1920 г., с. 26.

⁴⁵ La Question bulgare et les Etats balkaniques: Exposé et Documents. S., 1919, p. 282.

⁴⁶ Направената етническа характеристика се отнася само за края на 1914 г. Динамиката на миграционните процеси се запази и през следващите години. Българският елемент продължи да се засилва, докато тоя на турците и гърците отслабваше. В края на българското управление на Западна Тракия само в 6 околии, а именно в Гюмюрджинска, Ксантийска, Караагачка, Дедеагачка, Димотишка и Софлийска, българите брояха 105 310 срещу 79 539 турци; 28 647 гърци и 10 922 разни. Вж. ЦВА, ф. 42 в, оп. 1, а. е. 376, л. 7 (Населението на Западна Тракия според резултатите от българското административно преброяване през 1919 г.).

⁴⁷ Народни права, № 206, 10 септ. 1914 (Антон Страшимиров беше за кратко време кмет на Ксанти. Той има възможност да изучи отблизо положението в Западна Тракия. Плод на неговите задълбочени наблюдения и проучвания стана книгата му „В южните земи“, публикувана през 1918 г.).

Положението, което българските власти завариха в Западна Тракия, не беше оптимизъм. Областта беше покрита с хиляди пресни гробове на избити българи и десетки разрушени и опожарени села. По-голямата част от прокудените бежанци все още скитаха без подслон и препитание из старите предели на България. Българският етнически елемент, морално покрусен, обезсърчен политически и икономически разсипан, не можеше в началото да бъде стабилна опора на установената нова власт. Точно в противоположно положение се намираха мюсюлманите. Те гледаха на Западна Тракия като на временно присъединена към България. На 20.X.1913 г. в Гюмюрджинското окръжно управление се проведе важна среща, на която присъстваха Сюлейман Обедим бей — ръководител на автономисткото движение, Хафуз Сали — председател на бившето временно правителство, и още 18 други първенци. Тук турците изложиха с високо самочувствие своите искания. По нареждане от Цариград те изявиха желание да работят „за взаимно споразумение и затвърдяване приятелството между двете държави“, но силно държаха на принципа за съвместно управление, и то в следната форма: официален език — турски и български; турски съдилища; окръжен управител — турчин; околийски началници — турци и т. н.⁴⁸ Турските първенци проявяваха нетърпимост в своите претенции и се опитаха „да диктуват за хода на положението“. Те не признаваха никаква българска власт, освен военните и назначения за градоначалник Мурад бей, когото възприемаха като „пратеник на турското правителство с права губернаторски — неограничени“⁴⁹.

Бившите водачи на автономисткото движение имаха право да ползват телеграфа, да провеждат събрания във всички населени места и т. н. Обяснение на изложените необичайни факти намираме в заявлението на Сюлейман бей, направено пред висш български чиновник в Гюмюрджина: „Дошъл съм тук по искане на Талаат бей и ген. Савов с поръка да дам съдействие за омиротворяване и успокояване духовете на мюсюлманското население и най-важното, ако това мога да го кажа на Вас, за уговаряне условията и начина на действията ни спрямо Гърция. Ето защо аз Ви моля, да ме запознаете с всички Ваши главатари — четници, за да мога да правя уговорки и с тях.“⁵⁰

Не беше по-различно положението и във втория по значение град и най-голям промишлен център на Западна Тракия — Ксанти. Пристигналият тук на 25.X.1913 г. околийски началник Борис Мандушев рисувахе една картина, която с нищо не се различаваше от онази в Гюмюрджина, освен че я допълваше. Ще приведем само един пасаж от обемистия му доклад, изпратен до окръжния управител, където най-ярко се характеризират състоянието на духовете и фактическото положение в най-западната околия на Гюмюрджински окръг: „В управлението заварих освен бившия началник, но и 62 души стражари, от които 43 турци, постъпили от Републиканското правителство, със своята униформа. Макар че получих заповед да уволня последните стражари, аз за да не възбудя турското население, от тактичност намерих за добре да ги оставя, за което добих разрешение, след като изложих причините. Въпреки това аз постепенно ги уволнявах, докато сега се намали числото им на 18 души.

⁴⁸ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 1957, л. 1—2 (Рапорт от гюмюрджинското окръжно управление до В. Радославов. Гюмюрджина, 20 окт. 1913 г.).

⁴⁹ Там там.

⁵⁰ Там там.

Когато доход, се забелязваше възбуждение от страна на турското население, нещо, което да е резултат на това, че от времето на турското правителство бяха останали офицери и други, които твърде много влияят на населението. Вън от това, когато окупираха града, нашите войски, за да не възбудят населението, не се постараха да го обезоръжат и последното се чувствуваше силно. След това от военните власти се покани населението, без да се правят обиски, да предаде доброволно оръжието си, обаче в резултат се събраха 200 пушки, когато според моите положителни сведения то разполага понастоящем с повече от 20 000 пушки.⁵¹

Мандушев се опита да овладее положението, като се срещна с най-влиятелните турски първенци. Още на втория ден от престоя му в Ксанти той беше посетен от Мехмед паша, мюфтията, по-видните бегове, както и от всички турски офицери, останали от т. нар. републиканско правителство. Околийският началник искаше да им внуши, че българските власти желаят всички народности да живеят „в мир и любов“ и че целта била задружно да работят за преуспяване на „общото отечество“⁵². Мандушев си внушаваше, че Манифестът, който оповести с идването си в Ксанти, помогнал много да се достигне желаният резултат. Турците си даваха вид на примирени с положението, докато всъщност продължаваха да укрепват нелегалната си въоръжена мрежа и изчакваха развоя на събитията.

Да се достигне до това положение в Западна Тракия, най-много допринесе бездействието на българските военни власти, които заради договореностите за съвместна борба срещу Гърция не внушиха уважение към административните власти у това „зле настроено, криво осведомено и подигравателно държащо се население“⁵³.

Масшабите и силата на турската организация в Западна Тракия подробно са разкрити и в един обстоен доклад на П. Чаулев до министър-председателя на България В. Радославов. По нареждане на правителството Чаулев направи продължителна обиколка из Гюмюрджински окръг през февруари 1914 г., съпроводен от Сюлейман бей. Той има възможност на самото място да се запознае с положението и да прецени обстановката. Ето какво пише между другото в своето изложение популярният по онова време ръководител на ВМРО: „Господин Министре, считайки се за достатъчно компетентен да зная що значи гайна организация, ще Ви кажа, че турското население в Гюмюрджински окръг е така добре организирано, щото пред моите очи това представляваше като един човек. . . Не само това, има и нещо по-страшно: те са организирани в дружини, роти, взодове, нещо, което сами ни казаха, а още по-нагледно, че при посрещането и изпращането бяха строени в параден ред начело с офицерите им в цивилни дрехи. . . Турското население е въоръжено от главата до петите. Казаха ми, че имат няколко картечници, а по селата допускат да имат и топове.“⁵⁴

Във всеки град организацията имаше свое официално помещение, наречено комит-хане (комитетска къща — б. а., С. Т.). Тук турците провеждаха събрания, четяха вестници, доставени от Цариград. Правителствената кореспонденция от турските общини първо отиваше в съответния клуб и чак тогава се отнасяше на официалните власти. Същото ставаше и със заявленията, които тук се коригираха. Всички съдебни дела между турците се

⁵¹ ЦДИА, ф. 176, оп. 2, а. е. 1379, л. 133—144 (Доклад от околийския началник на Ксанти В. Чандушев до окръжния управител в Гюмюрджина. Скеча (Ксанти), 18 ноем. 1913 г.).

⁵² Пак там.

⁵³ Пак там.

⁵⁴ Пак там, л. 1—6 (Доклад от П. Чаулев до В. Радославов. София, 12 март 1914 г.).

разрешаваха пак в клубовете. Градоначалникът в Гюмюрджина Мурад Бей беше техен близък човек и доверено лице на турските министри Талаат бей и Джемал бей.

Начело на турската организация в градовете стояха комендантите, предимно офицери. Главнокомандуващ на турските сили в Западна Тракия беше Сюлейман бей, а негови най-близки помощници — Саид бей и Ариф бей. Коменданти бяха: Джемал Фанзи бей на Ксанти; Садък Емин бей на Гюмюрджина; Риза бей на Дедеагач; Джемал бей на Софлу и т. н. Организацията имаше свои интендантите, военни лекари и агитатори, които обикаляха селата. По начертана програма избрани офицери през два дни едни отиваха, а други се връщаха от Цариград⁵⁵.

Само малка част от офицерите, които стояха начело на организацията, произхождаха от Западна Тракия. Те се настаняха тук по нареждане на турското командване, след като бяха демобилизирани и преминаха в запаса. Повечето от висшите началници, чийто брой се изчисляваше на около 40, бяха родом от Цариград или от други места на империята, но не и от Тракия⁵⁶.

Редовете на въоръжената турска организация се погълваха от демобилизирани и преминали в запаса турски войници. Българското министерство на войната получи сведения, че турското правителство ги освобождава и изпраща в Западна Тракия с определена цел. Голяма част от тях не бяха родени в тази област и естествено тук нямаша никакви роднини, а идваха като „безделници, а може би и като бъдещи членове на някаква организация“⁵⁷. Въпреки и с известно закъснение, правителството на България се принуди да вземе мерки, като нареди на генералното консулство в Одрин да ограничи визирането на техните паспорти. По такъв начин то стесни легалните канали, които турците до този момент широко използваха.

Подробна и доста вярна представа за положението и настроенятия на турците в Западна Тракия намираме в обемистото и компетентно изложение на Ангел п.Киров — отначало кмет на Софлу, а след парламентарните избори и депутат в Народното събрание, изпратено до министър-председателя на България на 22.IV.1914 г. Тук ще предадем само малка част от него. След като отбелязва, че Втората балканска война, която донесла „толкова пакости на България“, сломила и гръцкия елемент в Западна Тракия, Киров продължава по-нататък: „Турската крепост, обаче, стои цяла и невредима, по-яка и по-крепка от всякой друг път. Турското западнотракийско население е здрава, непокварена земеделческа маса, фанатично и сляпо привързана към своите първенци и будители. Погледът и сърцето на туй население са обърнати към страната, отгдето слънцето за него изгрява — Цариград, и след Втората война то живее със затвърденото убеждение, че България е гостенка в Западна Тракия, отгдето скоро ще трябва да си върви. . . Все същата тази вяра, че скоро полумесецът пак ще изгрее над тяхната крепост Гюмюрджина, им дава кураж да се организират в тайни революционни организации, макар това и да не е по природата на турчина. При това туй население разполага с големи запаси от оръжия, то крие и храни в своята среда разни чатабашии и офицери от Турция, които живеят и в частни къщи, из кафенета, из текета и работилници под вид на чубукчиин, слуги или работници. Мои от добри източници сведения ми казват, че в две-три турски тютюневи работилници в Ксанти живеят като работници няколко стотин обучени турски войници и

⁵⁵ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2144, л. 1—6 (Цит. доклад на П. Чаулев от 12 март 1914 г.).

⁵⁶ Мир, № 4193, 9 апр. 1914 (Тревожно състояние в Тракия).

⁵⁷ ЦДИА, ф. 336, оп. 1, а. е. 446, л. 9 (Тайно разпореждане на МВРИ до Българското генерално консулство в Одрин. София, 16 май 1914 г.).

чаталбашии. Цариградските агитатори кръстосват надлъж Западна Тракия и сноват постоянно между българска и турска Тракия. Българската власт, за жалост, не се опитвала сериозно да проникне в тия тайни и да залови нишките на противодържавните организации и действия, а това, струва ми се, се налага, за да не дойде един ден с груба сила държавата да се разправя със своите поданици, което при сегашното ни положение най-малко е от естество да ни компрометира и да послужи като лоша реклама за нашата цивилизаторска роля в новите земи.⁵⁸ Преценката на Ангел п. Киров е достатъчно ясна и убедителна, за да се нуждае от допълнителен коментар. Още повече, че тя е направена от човек, който беше добре информиран и отблизо следеше разволя на събитията в Западна Тракия.

С идването на българските войски в Западна Тракия т. нар. Гюмюрджинска република престана да съществува, но не и нейните органи, като милиция, съдилища и пр. От явни те се превърнаха в тайни и подмолно, по-скоро полулегално, продължаваха да действуват. Българските военни власти проявяваха търпимост по отношение на тях, тъй като се стряха да ги използват в борбата срещу Гърция. Със същата цел бяха формирани два големи отряда. Единият под командуването на Таяр бей имаше поставена задача да заміне за Правище, а другият начело с Махсар Ефенди — за Драма (Македония)⁵⁹.

Западна Тракия беше база за въоръжената съпротива срещу гърците в Македония. По силата на тайни споразумения между България и Турция турското правителство имаше възможност да въоръжава мюсюлманите в Егейска Македония. Младотурците желяеха да превозват оръжието от Одрин през Димотика, Кърджали и Ксанти до българо-гръцката граница. Правителството на България се опасяваше, че ако се използва този канал, част от пушките ще бъдат укрити и в турските села на Западна Тракия. Ето защо то отхвърли един подобен вариант. Взе се решение оръжието да тръгва от Цариград с български параход и да се разтоварва на пристанището Порто Лагос недалеч от гръцката граница. Складирането и укриването ставаше в село Киречкьой, Ксантійско. Тъй като Ксанти беше най-добре организираният център на турците в близост до границата с Гърция, то П. Чаулев назначи тук за временен представител на ВМРО Ангел Попов, без чието знание турците не трябваше да вършат нищо⁶⁰.

Турската въоръжена организация в Западна Тракия по особен начин дублираше българската администрация. С изграждането на местното управление тя успя да проникне в него и да си създаде легални проявления. Нейни членове бяха избирани за кметове и помощник-кметове на градове и села, за помощници на околийските началници и пр. По този начин в първите месеци след формирането на Гюмюрджински окръг в него се установи своеобразно двувластие, което сложи отпечатък върху административната уредба и управлението на Западна Тракия през целия разглеждан период.

* * *

Многобройните и сложни въпроси в Западна Тракия можеха да бъдат решени само от ефикасна и дейна администрация. Тя трябваше да прояви не

⁵⁸ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2105, л. 1—6 (Доклад върху положението в Западна Тракия от народния представител Ангел п. Киров. София, 22 апр. 1914 г.).

⁵⁹ Пак там, оп. 1, а. е. 2144, л. 1—6 (Цит. доклад на П. Чаулев от 13 март 1914 г.).

⁶⁰ Пак там.

само умение, но и високо чувство за патриотизъм, като дълбоко осъзнае своята отговорност.

За окръжен управител на Гюмюрджински окръг беше назначен Недялко Свинаров от с. Златица, Софийско, известен партизанин на Либералната партия. Правителството на България не се реши да изпълни даденото в Цариград обещание и не утвърди на този пост Мурад бей, депутат в Народното събрание от Айтос⁶¹. Секретар на окръжния управител стана П. Мутафов⁶².

За околийски началници в новоосвободените земи Министерството на вътрешните работи и народното здраве (МВРНЗ) командироваше привърженици на управляващата либерална коалиция от старите предели на България. Поради вършени злоупотреби или несправяне с работата те често се сменяха, особено през първата година от създаването на Гюмюрджински окръг⁶³. Ето защо не е възможно, пък и не е необходимо да се изреждат всички промени. Ще отбележим само онези околийски началници, които се задържаха по-продължително време в Западна Тракия, въпреки че понякога се разменяха начело на околиците. За градоначалник на Гюмюрджина правителството назначи, както вече отбелязахме, Мурад бей. Начело на околиците стояха следните околийски началници: Гюмюрджинска селска — Ив. Минев; Даръдеренска — Ат. Попов; Дедеагачка — Ст. Толтуков; Егридеренска — Н. Бояджиев; Кошукавашка — М. Каймаков; Ортакойска — М. Манев; Пашмаклийска — Ст. Манолов; Софлийска — Д. Коларов и Ксантийска — Б. Мандушев. В Западна Тракия бяха назначени и около 25 полицейски пристави⁶⁴.

Неуреденото положение в новите земи и наличието в тях на значително въоръжено инородно население изискваше бързи мерки за формирането на полицейската стража. Към МВРНЗ 65 беше създадена специална служба начело с инспектор от полицията. На 25. X. 1913 г. за Гюмюрджина замина конна стража от 100 души⁶⁵. Около месец и половина по-късно, на 11 декември същата година, за там беше отправен още един новосформиран ескадрон⁶⁷. По щата за 1914 г. в новоосвободените земи трябваше да има 75 старши и 600 млади стражари. В сравнение с 1913 г. имаше намаление съответно с 25 и 200 души⁶⁸. По преценка на полицейския инспектор Ив. Златев, който през май 1914 г. направи обиколка из Гюмюрджински окръг, полицията била добре комплектувана, но „гола, изпोकъсана и лошо въоръжена“. Златев настояваше пред Радославов да се увеличат заплатите на служителите в полицията, защото в противен случай всички щели да „напуснат и се върнат в стара България“⁶⁹. Направената от полицейския инспектор констатация се отнасяше

⁶¹ Пак там, а. е. 2287, л. 34 (Шифрована телеграма от Ан. Тошев до В. Радославов. Цариград, 17 окт. 1913 г.).

⁶² Пак там, а. е. 2017, л. 1—4 (Списък на окръжните управители, околийските началници и полицейските пристави в стара и нова България, 7 май 1914 г.).

⁶³ Тракия, № 2, 24 окт. 1913; Нова България, № 10, 16 май 1914; Народни права, № 103, 8 май 1914; № 112, 20 май 1914; № 113, 21 май 1914; № 121, 31 май 1914; № 131, 12 юни 1914; № 203, 6 септ. 1914 и др.

⁶⁴ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2017, л. 1—4 (Цит. списък от 7 май 1914 г.).

⁶⁵ Пак там, л. 5 (Списък на чиновниците и служещите в МВРНЗ и подведомствените му учреждения, 15 февр. 1914 г.).

⁶⁶ Народни права, № 190, 26 окт. 1903 (Заминаването на гюмюрджинската конна стража).

⁶⁷ Народни права, № 230, 12 дек. 1913 (Полиция в новите земи).

⁶⁸ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2185, л. 27 (Рапорт от инспектора на полицията Ив. Златев до В. Радославов, 1913 г.).

⁶⁹ Пак там, л. 17—18 (Рапорт от инспектора на полицията Ив. Златев до В. Радославов. Ксанти, 17 май 1914 г.).

за провинцията. В значително по-добро положение беше стражата в окръжния център. В Гюмюрджина на работа били останали само онези, които желали да служат. „Що беше дошло за кражба, що мислеше, че тук службата ще бъде башибозуклук, то се изчисти“ — пише Ив. Златев. В Гюмюрджина имаше 100 полицаи, между които и 18 турци⁷⁰.

Друга важна задача на правителството беше местното самоуправление в Западна Тракия. То прецени, че условията не са благоприятни за провеждане на общински избори. Навсякъде по градовете и селата бяха назначени тричленни комисии. Кмет на Гюмюрджина стана Георги п. Анастасов⁷¹, на Дедеагач — Никола Мустаков⁷², а на Софлу — Ангел п. Киров. За председател на тричленната общинска комисия (кмет) в Ксанти беше назначен Антон Страшимиров⁷³. На този пост той остана само 3—4 месеца. Неговата будна гражданска съвест не му позволи да гледа спокойно на вършените от административните власти злоупотреби. В Ксанти цареше обстановка на интриги и преследвания. Партизаните на Либералната партия успяха да издействуват пред В. Радославов уволнението на Ан. Страшимиров. На негово място беше назначен Н. Перелингов⁷⁴.

Почти навсякъде, където имаше турци, те бяха привличани в управлението. На много места като помощници на околийските началници правителството назначи мюсюлмани. В общинските управления те често бяха членове на тричленните комисии. В самия окръжен център Гюмюрджина заместници на Георги п. Анастасов бяха Реиф Ефенди и Хаджи Мустафа Сюлейманов⁷⁵.

В началото на ноември 1913 год. Министерският съвет възложи на генерал Савов да направи обиколка и да проучи положението в Западна Тракия. Той посети основните административни центрове на областта. В няколко рапорта до правителството беше направена обстойна преценка на обстановката в Гюмюрджински окръг. Бившият помощник-главнокомандуващ на българската армия създаде впечатление, че „успокоението накрая с твърде малки изключения е достигнато; установен е така също до известна степен и редът“⁷⁶. Започнало да се чувства постепенно и доверието на местното население към новоустановените власти. В рапортите беше обърнато внимание върху един сериозен проблем, който се чувствуваше почти навсякъде в новоосвободените земи. Съществуваха много противоречия и недоразумения между военните и гражданските власти. „Всичко това, заедно взето, съставлява една сериозна пречка за пълното омиротворяване на края, за пълното възстановяване на реда и спокойствието в него, както и за създаването на пълно доверие към нашата власт“⁷⁷ — продължаваше в преценките си генерал Савов. Българските военни се чувствуваха пълни господари, тъй като в Западна Тракия имаше установено военно положение.

⁷⁰ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2485, л. 31—32 (Рапорт от инспектора на полицията Ив. Златев до В. Радославов. Гюмюрджина, 24 май 1914 г.).

⁷¹ Пак там, а. е. 428, л. 3233 (Рапорт на Ив. Златев до В. Радославов. Ксанти, 18 септ. 1914 г.).

⁷² Народни права, № 180, 15 окт. 1913 (Кмет на Дедеагач); № 183, 18 окт. 1913 (Управлението на Дедеагач).

⁷³ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2244, л. 11—14 (Протокол № 4 на анкетната комисия начело с ген.-лейтенант Кутинчев. Скеча, 13—17 дек. 1913 г.).

⁷⁴ Пак там, а. е. 844, л. 7—8 (Писмо от Н. Перелингов до В. Радославов. Ксанти, 1 март 1914 г.).

⁷⁵ Народни права, № 189, 25 окт. 1913 (Назначени общински комисии); № 194, 27 авг. 1914; № 199, 2 септ. 1914.

⁷⁶ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2247, л. 1—4 (Рапорт от ген.-лейтенант Савов до В. Радославов. Дедеагач, 11 ноем. 1913 г.).

⁷⁷ Пак там.

Някои офицери си позволяваха своеволия и не зачитаха гражданската администрация. Административната власт нямаше достатъчно авторитет и влияние, а и често беше дадена в ръцете на неспособни и неподготвени чиновници. Нерядко на повърхността излизаха остри противоборства и между самите граждански власти.

По време на своите обиколки генерал Савов проведе обширни разисквания с турските първенци в Гюмюрджински окръг и констатира тяхното неудовлетворение от това, че българското правителство нарушило някои поети в Цариград ангажименти. На първо място те отново поставиха въпроса Мурад бей да бъде назначен за окръжен управител, понеже населението го искало и такива били „дадените в Цариград обещания.“ Самият генерал Савов възприе гледището на турците и настояваше пред Радославов за същото. Той смяташе, че за помощник на окръжния управител турчин трябвало да се назначи вместо Свиначов друго лице, което да знае добре турски език⁷⁸.

Генерал Савов разработи цялостна и обстойна програма, която според него можела да допринесе много „тия земи да се поставят в пътя на тяхното правилно развитие, та да може впоследствие държавата да използва всичките им богатства. . .“⁷⁹ Тъй като въпросната програма засяга почти всички основни проблеми, отнасящи се до административната уредба и управлението на Западна Тракия, ще се спрем малко по-подробно на нея.

На първо място беше предложено военното положение в Западна Тракия да остане в сила в продължение най-малко 3 години, като се запази пълният състав на заелите я войски за година и половина. Запазването на военното положение за дълго време не беше приемливо за правителството на либералната коалиция, понеже противоречеше на неговите вътрешнополитически цели, а именно да използва населението на Гюмюрджински окръг в предстоящите парламентарни избори. Това нямаше да бъде посрещнато благоприятно и в Цариград, а правителството на България държеше много да запази приятелските си отношения с Турция. Поддържането на силни военни гарнизони в Западна Тракия се налагаше от съществуването в тази област на многобройна и добре въоръжена турска организация. Централната българска власт не отслаби в продължение близо на две години настанените тук войсковы части.

Едно от предложенията предвиждаше да бъде изработен специален закон за управлението на новоосвободените земи, който да бъде в сила дотогава, докато се запази и военното положение в тях. През това време трябвало да се създаде и действа „една заповедна и контролна инстанция, на която да се даде пълна власт и инициатива да разрешава самостоятелно всички въпроси, отнасящи се до новите земи в кръга на известни рамки“⁸⁰. Очевидно ген. Савов желал да бъде използван опитът на тракийското и македонското военно губернаторство, създадени и съществували по време на Балканската война.

Особено внимание ген. Савов отделяше на чиновничеството. Според него в разните ведомства и служби трябвало да бъдат подбрани способни и честни служители, добре заплатени (с по-големи заплати, отколкото в стара България), а изслуженото време в новите земи да се смята двойно за пенсия. За тези земи се предлагаше въвеждането на специална данъчна система, като се даде възможност на населението „да се посъвземе“ от тежките последици

⁷⁸ Пак там, а. е. 2059, л. 1 (Писмо от ген.-лейтенант Савов до В. Радославов. Гюмюрджина, 8 ноем. 1913 г.).

⁷⁹ Пак там, а. е. 2247, л. 1—4 (Цит. рапорт на ген.-лейтенант Савов от 11 ноем. 1913 г.).

⁸⁰ Пак там.

на войната. Нещо повече, населението в Западна Тракия имаше нужда от работен добитък и семе за посев. И понеже то нямаше собствени средства да ги закупи, държавата можеше да поеме задължението да им ги достави даром.

В предложенията се предвиждаха комплекс от мерки със стопански характер: устройване на жп и пощенски съобщения между София и беломорските градове; бързо откриване на пристанищата в Порто Лагос и Дедеагач. Прокарване на удобни шосейни пътища по линиите Ксанти — Даръдере — Чепеларе и съответно Гюмюрджина — Кърджали — Хасково; откриване на банкови клонове в основните административни центрове на Западна Тракия и пр.⁸¹ Радикални мерки било нужно да се вземат по отношение на „три четвърти от състава на сегашните чиновници“, като те се уволнят — едни поради абсолютна неопитност в работата, а други поради факта, че били силно компрометирани пред населението със своите кражби и злоупотреби. Всички тези хора трябвало да се заменят „час по-скоро“ със стари, опитни и с доказана честност чиновници.

Генерал Савов предложи на правителството една политика по отношение на турските първенци, която на практика вече се прокарваше в Западна Тракия и която силно засягаше националните чувства на българите: „Изобщо в това отношение предпочитателно е да следваме английската колониална система, като вземем мерки да привлечем на своя страна турските първенци, било като на някои от тях се дадат ордени, на други служби, било в кметствата, било в окръжните комисии и съвети, било пък по администрацията.“⁸²

Населението в Гюмюрджински окръг имаше безспорна нужда от болници, училища, читалища и т. н. Генерал Савов препоръча да се обърне особено внимание на учителите и свещениците. Първите да не се вземали измежду „крайните елементи“, а вторите да били „измежду най-интелигентните“. Трябвало да се прегради достъпът до новите земи на разни нездравии елементи, тъй като краят бил пълен с такива аферисти, които, злоупотребявайки със своето положение в България, незаконно се обогатявали.

Като се стремеше на всяка цена да омаловажи съществуването на силна турска въоръжена организация, генералът завърши изложението си до Министерския съвет с една неотговаряща напълно на действителното положение констатация: „Краят иначе е напълно спокоен. Населението се е предало на занятията си. Всички сведения за съществуването на турски въоръжени чети и жандарми на революционното правителство са лишени от всякаква основа, понеже са безусловно неверни. Даже и през краткото време, откогато пълната окупация е изпълнена, краят е взел вече пълен външен вид на една земя, съставляваща част от Българската държава.“⁸³

Много от изводите, съдържащи се в изложението на ген. Савов, бяха възприети от правителството на В. Радославов. Не всички от тях обаче можеха да бъдат прокарани в живота. Безспорно обяснение за това трябва да търсим както в краткото мирно време (само две години), с което разполагаше, така и в порочната и неотговаряща на българските национални интереси политика на централната българска власт.

Сложното положение в Западна Тракия и нуждата да бъде внесена яснота по редица въпроси принудиха правителството да изпрати тук специална анкетна комисия. Тя беше назначена на 30.XI.1913 г. и включваше високопоставени личности. Неин председател беше ген.-лейтенант В. Кутин-

⁸¹ Пак там.

⁸² Пак там.

⁸³ Пак там.

чев, а членове Г. Пасаров — инспектор на Министерството на външните работи, и Ив. Златев — инспектор в полицията. Комисията замина за Гюмюрджински окръг на 5 декември и до 19 същия месец посети градовете Дедеагач, Гюмюрджина и Ксанти. Нейната задача беше да разследва нередностите, вършени от длъжностни лица, и да се занимае с някои въпроси, които засягаха „мероприятията за въвеждането и стабилизирането на реда в новозавладения Гюмюрджински край“⁸⁴. Основният извод, който комисията направи за Западна Тракия и който отговаряше на действителното положение, беше, че властта на българското правителство, ако и напълно възстановена, „не е още почувствувана от населението, а най-повече в селата, гдето още на много места няма представители на властта и почти всички гръцки и турски села не са снабдени със секретар-бирници, с писари, с горски стражари и др.“⁸⁵. На много места околийските началници не бяха обиколили още населените места в своите околии и населението не беше получило нужните упътвания.

В Гюмюрджина членовете на анкетната комисия изслушаха секретаря на окръжния управител П. Мутафов, председателя на тричленната общинска комисия Г. п. Анастасов и началника на гарнизона полковник Пашинов. И тримата единодушно заявиха, че градският околийски началник Мурад бей е „неблагонадежден и в услуга на бившето временно правителство“. Тези най-видни представители на военната и гражданската власт в централния град на Западна Тракия настояваха да не се дава свобода на действие на „агентите и видни членове на временното Гюмюрджинско правителство“⁸⁶. Точно противоположни бяха желанията на турските първенци, които комисията също изслуша. Те формулираха следните искания: Мурад бей да бъде назначен за окръжен управител с всички права и привилегии на това му качество; да се възстанови бившият мюфтия Ариф Ефенди; да се даде свобода на действие на членовете и агентите на бившето временно правителство да се интересуват, да покровителствуват и ходатайствуват за турското население в окръга⁸⁷.

Въз основа на обширната информация, която успя да получи, комисията направи следните изводи: поради близостта на Одрин и Цариград оттам прониквали разни проповедници, ходжи, агитатори и др.; след демобилизацията на турската армия в Западна Тракия са се задържали голямо количество редифи; в Гюмюрджина, Дедеагач и Ксанти останали да живеят много запасни турски офицери; в турското население се намирало несъбрано „значително количество оръжие“. Всичко това, а така също враждебно настроеното турско население тревожеше много чиновниците и представителите на българската власт. Разколебаваше се вярата на местното християнско население в „стабилността и трайността на нашата власт в новозавладения край“⁸⁸.

Анкетната комисия разследва и някои други въпроси, свързани с извършени злоупотреби от страна на административните власти. Тя констатира, че почти във всички къщи на забягнали гърци имало „претършувания и разпилявания движимостите в тях“⁸⁹. Комисията установи със сигурност, че околийският началник в Ксанти Б. Мандушев е вземал подкупи, главно от

⁸⁴ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2244, л. 1—6 (Доклад от анкетната комисия до министър-председателя В. Радославов. С., 23 дек. 1913 г.).

⁸⁵ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2244, л. 1—5 (Цит. доклад на анкетната комисия от 23 дек. 1913 г.).

⁸⁶ Пак там, л. 8—9 (Протокол № 2 на анкетната комисия. Гюмюрджина, декември 1913 г.).

⁸⁷ Пак там.

⁸⁸ Пак там (Цит. доклад от 23 дек. 1913 г.).

⁸⁹ Пак там, л. 11—14 (Протокол № 4 на анкетната комисия. Ксанти, 13—17 дек. 1913 г.).

гърци, и поиска неговото уволнение⁹⁰. Наскоро тази препоръка беше приета и за нов околийски началник на този важен икономически и административен център беше назначен Д. Грозев.

След като приключиха своята работа в Западна Тракия, ген. Кутинчев и неговите колеги направиха препоръки пред Министерския съвет, чието изпълнение целеше да бъде укрепена властта на българското правителство в Гюмюрджински окръг, да се премахнат злоупотребите и да се отслабят силата и влиянието на турските първенци и ръководената от тях нелегална въоръжена организация. Управляващата либерална коалиция в България обаче се подготвяше за нови парламентарни избори. Нейното положение беше много нестабилно и имаше голяма вероятност тя да бъде отстранена от власт. Ето защо В. Радославов и другите участници в правителствената коалиция решиха да използват съществуващото положение в Западна Тракия в интерес на своите користни и тяснопартийни цели. Съюзът с Турция, който те подготвяха в ущърб на българските национални интереси, им даваше големи предимства пред техните политически противници от съглашенофилските партии в борбата за спечелване гласовете на мюсюлманите в България.

* * *

Ярка представа за положението в Западна Тракия дадоха изборите за XVII ОНС, проведени на 23.II.1914 г. Около тях в продължение на повече от 2 месеца се води упорита борба между управляващата либерална коалиция и опозиционните политически партии. Месеци след като изборите бяха отминали, коментариите и анализите продължаваха, като Западна Тракия остана поради стечение на ред обстоятелства в центъра на тяхното внимание. Във връзка с това българската общественост, колкото разностранна и с противоречиви интереси да беше тя, успя да се изкаже доста обстойно върху хода на събитията в новоосвободените земи и най-вече в Гюмюрджински окръг.

На 24.XI.1913 г. бяха проведени избори за XVI ОНС. Правителството на В. Радославов желаше да узакони и стабилизира своето положение, като получи мнозинство в парламента. Резултатите не бяха благоприятни за либералната коалиция. От общо 204 места правителството спечели само 95, а опозицията, съставена от 7 партии — 109⁹¹. След продължителни комбинации В. Радославов разпусна Народното събрание, което просъществува само около един месец, и насрочи нови законодателни избори⁹². Сега правителството имаше намерение да включи в предизборната кампания и новоосвободените земи, като се възползува от някои предимства, които имаше в тях, по отношение на опозицията. Никой още не можеше със сигурност да установи точния брой на населението в тези земи, тъй като преброяване все още не беше извършено. Правителството можеше да назове една произволна цифра и като се възползува от нея, да определи също така произволно броя на депутатските мандати. В новоосвободените земи липсваше напълно установен правов ред, още повече че там имаше наложено военно положение. Във връзка с изборите органът на БРСДП (ш. с.) писа, че Западна Тракия била

⁹⁰ Пак там.

⁹¹ Народни права, № 218, 28 ноем. 1913 (Новата камера).

⁹² Велева, М. Нарастане силите на демокрацията след Междусъюзническата война и борбите на партиите за власт. — ГСУ, ФИФ, 1—4, 1963, № 2, 329—334.

пълна с въоръжени турски войски в гражданско облекло, които свободно се разхождали по градове и села. „Там животът се нормира от турските закони, защото въоръженото население тях признава. Тракия още не е българска и българските власти там само се търпят. Какви избори ще се прави при тия обстоятелства, един бог само знае“⁹³.

Освободените земи в Тракия правителството обособи в Гюмюрджинска избирателна колегия, в която бяха включени освен околиците от Западна Тракия още и Василикоска, Малкотърновска, Свиленградска, Дювленска и Кърджалийска⁹⁴. Населението им се изчисляваше на 476 021 души и трябваше да избере 24 народни представители⁹⁵. Списъкът на либералните кандидати в Гюмюрджински окръг се оглавяваше от самия председател на Министерския съвет д-р Радославов. В него бяха включени 12 българи и 12 турски първенци⁹⁶. Народната партия чрез в. „Мир“ прецени, че обявените цифри за населението в новоосвободените земи били „твърде много надуты“. Както НП, така и останалите опозиционни сили смятаха, че там не трябва да се правят парламентарни избори, преди да е избрана общинска власт и преди да има време, след като бъде вдигнато военното положение, да се организират политически партии. В противен случай това щяло да бъде „едно политическо мошеничество, целящо единствено да се добие правителствено болшинство“⁹⁷.

На 22.1.1914 година правителството вдигна военното положение в Гюмюрджински и Струмешки окръг⁹⁸. С този акт официално беше открита предизборната кампания в новоосвободените земи. Управляващата либерална коалиция започна многопосочна дейност в Западна Тракия, която трябваше да ѝ осигури на всяка цена така желаната победа. Залогът беше много голям, тъй като от предстоящите избори зависеше не само съдбата на правителството, но и бъдещата политическа ориентация на България. Ето защо още на 23 януари лично В. Радославов, придружен от министъра на финансите и шеф на младолибералната партия Д. Тончев, потегли за Гюмюрджински окръг. На следващия ден той беше тържествено посрещнат в Софлу от ген. Кирков, окръжния управител Н. Свиначев и кмета на града Ангел п. Киров, съпроводени от много граждани⁹⁹. Обиколката на министър-председателя в Западна Тракия продължи една седмица, през което време той посети всички основни административни центрове в Беломорието — Гюмюрджина, Дедеагач, Ксанти, Фере и т. н.¹⁰⁰ Навсякъде Радославов се стремеше да убеди българското население да гласува за правителствените кандидати. В Дедеагач министър-председателят завърши своята реч пред събраното на митинг население с думите: „Ние вярваме, че гражданите на Дедеагач и всички граждани в Нова България ще оценят усилията на правителството да им даде всички права на пълноправни граждани, призовавайки ги на 23 февруари пред изборните урни.“¹⁰¹ Това беше опит да се използва в интерес на чисто партийни цели едно право, което не можеше да не даде, малко по-рано или по-късно, което и да е българско правителство.

⁹³ Народни права, № 5, 9 ян. 1915 (Избори в новите земи).

⁹⁴ ДВ, № 28, 4 февр. 1914 (Постановление на Министерския съвет от 20 ян. 1914 г.).

⁹⁵ ДВ, № 10, 14 ян. 1914 (Указ № 15).

⁹⁶ Народни права, № 36, 18 февр. 1914 (Кандидати либерали в Гюмюрджински окръг).

⁹⁷ Мир, № 4116, 16 ян. 1914.

⁹⁸ ДВ, № 18, 23 ян. 1914. (Указ № 1 от 22 ян. 1914 г.).

⁹⁹ Народни права, № 20, 25 ян. 1914 (Министър Радославов в Нова България); Мир, 20, № 4125, 25 ян. 1914.

¹⁰⁰ Народни права, № 21, 26 ян. 1914 (Министър Радославов в Нова България); Мир, 20, № 4126, 26 ян. 1914.

¹⁰¹ Народна политика, № 656, 26—28 ян. 1914 (Доктор В. Радославов и Д. Тончев в новите земи. Дедеагач, 24 ян. 1914 г.).

Особено тържествено посрещане на министрите бе устроено в Гюмюрджина от около 20 000 души от разни националности. Речи произнесоха митрополит Борис и кметът на града Г.п. Анастасов. На 25 януари Радославов се срещна с турските първенци начело с мюфтията¹⁰². Очевидно той лично искаше да уточни с тях условията на изработените предизборни споразумения.

По време на обиколката им в Западна Тракия В. Радославов и Д. Тончев бяха придружавани от кореспондента на в. „Таймс“ Баучер и кореспондента на „Кьолнише цайтунг“ Рихард фон Мах. Впоследствие и двамата публикуваха обстоятелни материали за положението в областта¹⁰³.

Правителството схващаше, че в предстоящите избори на всяка цена трябва да има на своя страна местните общини. Административните власти в Гюмюрджина свикаха кметовете от целия окръг и взеха декларация от тях, че приемат да работят в изборите за правителствените кандидати¹⁰⁴.

Както вече отбелязахме, либералната коалиция разчиташе изключително много на турските гласове. За тяхното обезпечаване правителството не пожали усилия. То реши да действа както пред младотурците в Цариград, така и в самата Западна Тракия. Радославов установи контакт с турския консул в София и чрез него влезе в преговори и с двете страни¹⁰⁵. В самата Западна Тракия той изпрати непосредствено преди изборите двама свои емисари — инспектора в полицията Ив. Златев и известния български революционер, ползуващ се с добри връзки с турците, Петър Чаулев¹⁰⁶.

Иван Златев имаше намерение да обиколи всички околийски центрове в Гюмюрджински окръг. Поради малкото време, което оставаше до изборите, той и окръжният управител Н. Свинаров си разделиха територията на две части. На 7 февруари Златев потегли към западната част на окръга, а именно в посока към направление на Егридере, Пашмаклъ, Даръдере и Ксанти, а Свинаров пое по маршрута Кърджали, Кошукавак, Ортакьой, Софлу и Дедеагач. Обиколката им продължи 12 дни и на 19 февруари двамата се завърнаха отново в Гюмюрджина. През цялото време те се съпровождаха от двама турци, които бяха „не само хора на турските бегове, но и хора на младотурския комитет, извикани сега от Димотика“¹⁰⁷. Полицейският инспектор Златев беше придружаван от Ибрахим бей, който навсякъде говореше пред турското и българомохамеданското население, че България и Турция са вече приятели и че „днешното правителство е, което прави това, затуй всички да го подкрепят“¹⁰⁸. Техният маршрут предварително се съобщаваха и те имаха възможност да дават подробни инструкции на кметове, секретар-бирници и стражари, как да закарат всички избиратели до един да упражнят правата си; как да оформят книжата от избора и т. н. В заключение на своя рапорт до министър-председателя, като прецени положението в Гюмюрджински окръг, Иван Златев написа: „Обходеното от мен място в политическо отношение е добро. Само в Пашмаклъ, предполагам, да прошарим съвсем незначително, а тъй също малко повече в Скеча. Наредих и на двете

¹⁰² Народни права, № 22, 28 ян. 1914 (Министър Радославов в Нова България).

¹⁰³ Мир, 20, № 4121, 27 ян. 1914 (Министрите в новите земи).

¹⁰⁴ Мир, 20, № 4117, 17 ян. 1914 (Вербуване либерали в новите земи).

¹⁰⁵ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 1473 (Писмо до В. Радославов (б. д. — за преговори по въпроса за изборите с турския консул в София).

¹⁰⁶ П. Чаулев беше един от главните ръководители на въстанието, подготвяно от българското и турското население във Вардарска Македония през лятото и есента на 1913 г. (Вж. Гоцев, Д. Г. Националноосвободителната борба в Македония 1912—1915. С., 1981, 122—125).

¹⁰⁷ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2185, л. 3—4 (Рапорт № 16 от инспектора на полицията Ив. Златев до В. Радославов. Гюмюрджина, 19 февр. 1914 г.).

¹⁰⁸ Пак там.

места какви мерки да се вземат, за да няма хич шарено. . . Слушам, за Дедеагач същото положение, но не съм се виждал с окръжния управител, за да науча какво е.“¹⁰⁹ По негова преценка никоя от опозиционните партии нямала шансове да се добере до депутатски мандат в Гюмюрджински окръг.

В навечерието на изборите гюмюрджинските първенци се обърнаха с позив към мюсюлманското население, подпечатан от Гюмюрджинското джамийско настоятелство и носещ подписите на влиятелните турци Бекир Ситки и Мехмед Джемал. Позивът започваше с думите: „По случай предстоящите избори за народни представители събраните в Гюмюрджина ваши първенци и бегове, като взеха предвид интереса и доброто ви, вписаха в листата 12 души мюсюлмани за депутати и решиха да работят наедно с днешното правителство, което е в добри отношения с нашия халиф.“¹¹⁰ По-нататък турските първенци даваха подробни указания по отношение на предизборната агитация и за самите избори: населението да не се поддава на външни агитатори; да не допуска да бъде подкупено с пари; да слуша и да се подчинява само на хора, които те му изпращат; да изпъжда всички, които идвали с книжки, неподпечатани от джамийското настоятелство, от мюфтията или от някой бивш комендант; всички да се впишели в избирателните списъци и т. н. В позива на няколко пъти се срещат предупреждения към ония, които биха се осмелили да не изпълнят дадените указания. За такива хора бил затворен „пътят на доброто и спасението“. Турските първенци предупреждаваха, че не биха търпели и онези свои сънародници, които се въздържат от гласуване, тъй като в такъв случай имало опасност да пропаднат мюсюлманските депутати: „Тъй че, който не гласува за нас, той е изменник на вярата ни“¹¹¹, продължаваше позивът. Първенците завършваха своето обръщение с думите: „Настоящото възвание да се чете и проповядва в джамиите и на ходжите, като при прочитането всички да си отварят ушите.“¹¹²

Активната подкрепа, която даваха на либералното правителство турските първенци от Западна Тракия, се допълваше и от официалните кръгове в Цариград. Техни агенти и емисари обикаляха между турското население и го увещаваха да гласува за привържениците на В. Радославов. В своята агитация те често използвана и несъстоятелни аргументи като този, че ако правителството не спечелело, турците щели да бъдат изгонени от Западна Тракия¹¹³. Цялата тази кампания се ръководеше от младотурския комитет в Одрин, който прокарваше официалната политика на своето правителство. Това даде основание на в. „Мир“ да пише: „Ако правителството добие болшинство от 5—6 гласа, както се хвали, то с право може да се нарече правителство на Негово Величество Султана.“¹¹⁴

Опозиционните партии нямаха нито достатъчно време, нито пък възможности да се противопоставят на правителствените кандидати в Гюмюрджински окръг. Само Демократическата партия успя да си създаде опора пред българското население. За това допринесе нейната агитация в Западна Тракия, която се ръководеше от членовете на нейното ръководство М. Такев и Ан. Ляпчев¹¹⁵. Благоприятна почва за агитация сред българското население имаше. Десетките хиляди бежанци силно страдаха от недостатъч-

¹⁰⁹ Пак там, л. 4.

¹¹⁰ Мир, 20, № 4149, 20 февр. 1914 (Позив към мюсюлманите в Тракия).

¹¹¹ Пак там.

¹¹² Пак там.

¹¹³ Народ, № 41, 21 февр. 1914 (Агитацията на предателите).

¹¹⁴ Мир, 20, № 4154, 26 февр. 1914 (Протестът на новите земи).

¹¹⁵ Народ, № 29, 6 февр. 1914 (Полицейски терор в Гюмюрджинско).

ните грижи на правителството по тяхното настаняване и прехрана. Местните българи пък не можеха лесно да се примирят с факта, че турските първенци, които носеха главната вина за разорението на техните села и избиването на хиляди българи, са на почет и уважение пред правителството¹¹⁶.

Опозиционните агитатори биваха подлагани на гонения и преследвания от страна на административните власти. Председателят на либералната партия в Софлу Г. Гарилов в писмо до В. Радославов без стеснение отбелязва: „Агитатори от противния лагер капят като круши, но веднага, като ги узная, предавам ги на околийския началник, който веднага ги изпраща, откъдето са дошли.“¹¹⁷ Самият окръжен управител беше заявил на всеослушание, че на всяка цена ще попречи на опозицията да агитира в неговия окръг¹¹⁸.

Ярко описание на предизборната „агитация“, която водеше правителствената коалиция в новоосвободените земи, прави „Работнически вестник“, който отправя остри обвинения срещу властта заради нейните своеволия¹¹⁹. Тесните социалисти с възмущение протестираха срещу действията на градоначалника Мурад бей, който с терор и заплашвания осуетяваше събранията на опозицията¹²⁰.

Положение на терор и насилие цареше и в Ксанти. Тук БРСДП (т. с.) беше успяла да създаде своя организация сред тютюноработниците, които брояха 8000—10 000 души. Още на 12. I. 1914 г. социалистическата група в този град проведе събрание, на което бяха обсъдени предстоящите задачи, свързани със законодателните избори. Стигна се до заключението, че нейните членове трябва да започнат усилена агитация сред тютюневите работници, които били подложени на „една чудовищна, от никого неограничена експлоатация, за да ги спечелим за Тютюноработническия съюз и за социализма“¹²¹. Срещу действията на БРСДП (т. с.) властите си послужиха с полицейски мерки. Кметът отказа да даде избирателни книжки на 30 привърженици на тесните социалисти под предлог, че били загубени¹²².

В предизборната борба правителството на Радославов не се поколеба да използва и тежкото положение, в което се намираха хиляди бежанци. Тези хора, оставени без покрив, без работа и препитание, се тъгчеха по чужди жилища. Те жадно протягаха ръка за къшей хляб пред разни правителствени комисии. Властта използва за свои цели тези нещастни хора, като заедно с парчето хляб им подаде и правителствената избирателна бюлетина¹²³.

Голяма стойност за правителството имаше обиколката в Западна Тракия на П. Чаулев. Той влезе в Гюмюрджина на 21 февруари, „тържествено посрещнат от турското население“. Негов придружител беше лично Сюлейман бей. В деня на изборите двамата посетиха на няколко пъти избирателните секции. На турците беше издадена заповед от техните коменданти, и „тежко болните, ако не могат пеш, то със специална кола да отидат и гласуват“¹²⁴.

Изборите на 23. II. 1914 г. дадоха така необходимата победа на либералната коалиция. Правителството спечели 126 депутатски мандата срещу 119 на

¹¹⁶ Народ, № 14, 19 ян. 1914 (Изборите в новите земи).

¹¹⁷ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 258, л. 1—3 (Писмо от Г. Гарилов до В. Радославов за предизборната агитация на либералите в Софлу, 4 февр. 1914 г.).

¹¹⁸ Мир, 20, № 4129, 29 ян. 1914 (Шайкаджалък в новите земи).

¹¹⁹ Работнически вестник, № 230, 8 февр. 1914 (И в новите земи полицейски насилия).

¹²⁰ Пак там.

¹²¹ Работнически вестник, № 218, 26 ян. 1914 (Организационно събрание в Скеча (Ксанти)).

¹²² Работнически вестник, № 244, 25 февр. 1914 (Телеграми от Ксанти).

¹²³ Народ, № 21, 28 ян. 1914 (Изборите в Нова България).

¹²⁴ ЦДИА, а. е. 2144, л. 1—6 (Цнт. доклад на П. Чаулев от 12 март 1914 г.).

опозицията и с това мнозинство от 7 гласа в XVII ОНС¹²⁵. Най-много гласове от всички 14 избирателни колегии в страната то получи в Гюмюрджински окръг. Поради изключителната важност на тези резултати ще се спрем малко по-обстойно на тях. От проведените избори в Западна Тракия правителството се сдоби с 22 мандата, точно толкова, колкото във Видински, Кюстендилски, Врачански и Варненски окръг, взети заедно. Тук то не успя да вземе само два мандата, които бяха спечелени от Демократическата партия¹²⁶.

В Гюмюрджински окръг имаше записани 99 259 избиратели, от които гласуваха 83 538. Процентът на взелите участие в изборите тук беше много по-висок в сравнение с който и да е от останалите окръзи на България. В Пловдив например срещу 110 373 записани избиратели имаше подадени само 75 196 бюлетини; в София съответно 120 444 срещу 71 916; в Търново — 113 601 срещу 66 387; в Стара Загора — 109 459 срещу 79 194, и т. н.¹²⁷ Гюмюрджински окръг стоеше на пето място по броя на записаните да гласуват избиратели и на първо по подадени бюлетини. Гласувалите тук избиратели далеч надхвърляха избирателите от останалите окръзи в страната. От 83 538 бюлетини за либералната коалиция бяха подадени 71 440 (85,5% от действителните бюлетини). За останалите окръзи тези цифри бяха: Бургаски — 19 443; Варненски — 11 440; Видински — 12 439; Врачански — 17 054; Кюстендилски — 14 599; Пловдивски — 33 545; Плевенски — 20 818; Русенски — 20 519; Софийски — 30 520; Старозагорски — 20 228; Струмишки — 18 776; Търновски — 21 043, и Шуменски — 24 936¹²⁸. От опозицията единствено Демократическата партия успя да получи по-значителен брой гласове — 8214. За Прогресивно-либералната партия бяха подадени 2364 бюлетини, за БРСДП (ш. с.) — 631 и за БРСДП (т. с.) — 170. Останалите опозиционни партии не получиха никаква подкрепа от избирателите в Гюмюрджински окръг¹²⁹.

Обяснението на тези резултати се крие в организираното и компактно участие в изборите на мюсюлмански елемент, състоящ се от турци и българомохамедани. Имаше общини, където бяха гласували абсолютно всички записани в избирателните списъци. Кирковска община — записани 585 души, гласували 585; Устрелска — записани 408, гласували 406; Томрукъйска — записани 540, гласували 534; Чакалска — записани 520, гласували 516; Карамусалийска — записани 346 избиратели, а гласували 348 (!) и т. н.¹³⁰ Живописната картина пред избирателните урни е описана много точно от дописника на в. „Народ“ в Гюмюрджина: „През целия ден секциите бяха задръстени от турци, които се стичаха към вратите на изборното място, гласкаха се, псуваха, а на места се и биеха кой по-напред да влезе да гласува. Тук бяха дошли сакати, болни, немощни, идиоти, слепи. . . В една секция неколцина турци, изгубили надежда, че ще дойде и тям ред да гласуват, се промъкват през прозорците.“¹³¹

В XVII ОНС бяха избрани всички 12 турски кандидати от Гюмюрджински окръг: Махмуд бей Шукриев, Едхем Рухи бей, Хашим бей, Мехмед паша, Хафуз Сали, Салим Хаджи Ахмедов, Хюсни Хюсеинов, Мехмед Абедин, Исмаил Хаккъ бей, Тефик Хаджихахмедов, Хаджи Юсуф Ибрамов

¹²⁵ Народни права, № 58, 12 март 1914 (Окончателни резултати от изборите); Мир, № 4154, 26 февр. 1914 (Резултатите от изборите).

¹²⁶ Пак там.

¹²⁷ Статистически годишник на Българското царство. 1913—1922 г. С., 1924, 13, с. 58.

¹²⁸ Пак там.

¹²⁹ Народни права, № 73, 30 март 1914; Статистически годишник. . . , С., 1914, 13, с. 58.

¹³⁰ Народ, № 52, 6 март 1914 (Изборите в Западна Тракия).

¹³¹ Пак там.

и Мехмед Кемал¹³². От други краища на България бяха избрани още 4 представители на мюсюлманското население. Така групата на турските депутати в българското Народно събрание достигна 16 души¹³³.

Гюмюрджинските турски депутати в XVII ОНС образуваха компактна група, която по волята на Цариград подкрепяше правителството на В. Радославов. Благодарение на тях либералната коалиция се задържа на власт и управлява България в решителни за народа и държавата години. Турските депутати енергично действаха за по-тясното обвързване с Турция и нейните съюзници — Германия и Австро-Унгария. Те бяха поддръжници и крепители на онази политика, която доведе България до втория национален погром.

Гюмюрджинските депутати играеха определена роля и в административната уредба и в управлението на Западна Тракия. Без тяхното благоволение беше трудно да се задържи дори окръжният управител. Само за няколко години в резултат на енергичните им усилия бяха сменени няколко окръжни управители в Гюмюрджински окръг. Заслужава да бъде отбелязан поради неговата особена важност и още един факт. Като се възползуваха от възможностите, които им даваше Цариградският мирен договор, турските депутати в Народното събрание се уговориха с правителството да запазят старото си поданство в продължение на 4 години¹³⁴. Гюмюрджинските депутати турци получаваха пари и инструкции от Цариград. Тази публична тайна накара група българи от Западна Тракия да пишат на В. Радославов: „За забелязване е, че те след Камарата никой път не стоят в България 1—2 месеца наред, а само сноват до Цариград и обратно. Там даже са и семейства им. . .“¹³⁵ Мнозина от тях не били от Западна Тракия, а от други краища.

Въпросът за турските депутати беше широко обсъждан в печата на политическите партии. На правителствените обяснения, че и в предишните състави на българското Народно събрание имало почти същия брой представители на мюсюлманското население, бяха противопоставени неопровержими документи от страна на опозицията. Спореше се не колко, а как са избрани. В миналото мюсюлмани се избираха само за членове на различните политически партии, а не като бивши управители на Западна Тракия и „чрез агитация на турските консули и младотурски емисари“, както писа в. „Мир“¹³⁶.

Като привлече в своя подкрепа мюсюлманското население, правителството на Радославов отблъсна българите от Западна Тракия. Между подадените за опозицията повече от 11 000 гласа нямаше нито един турски. Възврънатото самочувствие на мюсюлманите, тяхното осезателно присъствие в органите на местното и дори на централното управление действаха угнетяващо върху българите¹³⁷. Поведението на българското население в Западна Тракия по време на изборите изненада правителството. Почти навсякъде то даде вид, че ще гласува за либералите. Привикнало при управлението на турците да действа конспиративно, то не бързаше да даде израз на своите чувства и настроения. Мнозинството от българите

¹³² Стенографски дневници на XVII ОНС, I ИС, 20 март 1914, 2—3.

¹³³ Пак там.

¹³⁴ Мир, № 4164, 7 март 1914 (Една пирова победа).

¹³⁵ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. с. 2132, л. 1—3 (Изложението до министър-председателя В. Радославов за положението в Гюмюрджинско. Гюмюрджина, 22 юни 1915 г.).

¹³⁶ Мир, 20, № 4156, 28 февр. 1914 (За депутатите-турци).

¹³⁷ Народ, № 49, 2 март 1914 (Терорът в новите земи).

разкри своето отношение към играта на правителството с турските водачи едва пред избирателните урни¹³⁸.

Правителството на В. Радославов не можеше да не бъде обезпокоено от създаденото положение в Западна Тракия. Иван Златев, един от приближените на министър-председателя и шеф на полицията, излезе с обширни статии в официоза на Либералната партия в „Народни права“. Той се опита да обясни и да оправдае поражението на либералите пред българското християнско население в Гюмюрджински окръг със стремежа на българите да доминират над турците — нещо, което правителството не допускало и било за равноправие между различните народности. На твърденията на Демократическата партия, че политически по-съзнателното българско население гласувало за тях, Ив. Златев отговори: „Аз ще кажа тъкмо противното: че турците, повечко политически съзнателни, гласуваха напълно съзнателно за либералната листа, за нея гласуваха и повечко съзнателните политически българи, а част от тия последните гласуваха несъзнателно за демократическата, без оглед на каквото партизанство, а просто като руска листа, противотурска листа.“¹³⁹ Инспекторът на полицията не можеше да не си дава сметка за истинските причини за създаденото в Гюмюрджински окръг положение. Именно той беше един от пратениците на Радославов, както вече отбелязахме, развеждан от емисаря на младотурския комитет Ибрахим бей из турските и българомохамеданските околии на Западна Тракия. Без да съзнава, Ив. Златев обаче се беше изпуснал и каза една очевидна истина. Мнозинството от българите в Гюмюрджински окръг, както и в останалите части на България, не одобряваха правителствената политика, която постепенно обвързваше страната с Централните сили и я противопоставяше на нейната освободителка Русия. А това съвсем не беше политическо късогледство.

* * *

Един от основните въпроси, който непрестанно вълнуваше българската общественост, засягаше чиновниците и тяхната служба в новоосвободените земи. Тъй като в Тракия нямаше достатъчно добре подготвени хора, службите в различните ведомства се попълваха с командировани служители от старите предели на България. Условието за живот на новите местожители бяха много тежки. Тъй като Западна Тракия стана непосредствено или косвено в продължение на близо една година обект на военни действия, скъпотията тук беше извънредно голяма. По тази причина почти всички държавни чиновници и служители искаха да бъдат преместени обратно в старите предели на България. Преживяването с обикновени заплати беше много трудно особено за онези, които получаваха ниски възнаграждения. В много случаи трябваше да се апелира „пред съзнанието за дълг към държавата и отечеството“¹⁴⁰, за да бъдат те задържани по местата им. Тъй като животът в новите земи беше „неимоверно скъп“, поради липса на средства повечето от чиновниците и служителите не можеха да доведат своите семейства и правека двойни разходи. Мнозина от тях бяха дошли в

¹³⁸ Народ, № 531, 7 март 1914 (Изборите в Западна Тракия).

¹³⁹ Народни права, № 59, 13 март 1914 (Ив. Златев. Изборите в Гюмюрджинска колегия); № 60, 14 март 1914; № 63, 19 март 1914; № 68, 23 март 1914.

¹⁴⁰ ЦДИА, ф. 173, оп. 3, а. е. 458, л. 3 (Мотиви към законопроекта за плащане дневни пари на държавните служители в новите земи. С., юни 1914 г.).

Западна Тракия, подведени от обещаните им дневни пари съгласно с постановлението на Министерския съвет от 18.X.1913 г. Бяха изминали близо 8 месеца оттогава, а окончателно решение по въпроса нямаше. Последваха масови протести от страна главно на телеграфопощенските служители. На 29.V.1914 г. от всички краища на Западна Тракия постъпиха протестни телеграми, подписани от десетки служители. Телеграфопощенци от Мъстанли например пишеха: „Нуждите и гладът ни карат да отидем докрай.“ От Ортакой съобщаваха, че останали само на заплатите си, отделени от своите семейства, потънали в „дългове и болести“. Телеграми с идентично съдържание постъпваха от Софлу, Порто Лагос, Ксанти, Гюмюрджина, Фере, Пашмакълъ и т. н.¹⁴¹ Акцията на телеграфопощенските служители даде очаквания резултат. На 23 юли XVII ОНС гласува закон за плащане дневни пари на държавните служители в новите земи. Всички получиха дневни пари в следния размер: служители с годишна заплата до 1200 лева — по 1 лев; до 2400 лева — по 1.50 лв. и от 2401 лева нагоре — по 2 лева на ден. Законът трябваше да бъде в сила 2 години, като се счита от 1.I.1914 г.¹⁴² Въпреки че внесе известно облекчение сред чиновниците, коренна промяна не настана. Мнозина от тях живееха и работеха на „временни начала“ и с надеждата за скорошно завръщане при своите семейства¹⁴³.

Докато обикновените служители изнемогваха, мнозина от онези, които упражняваха властта, бяха дошли в Западна Тракия с нечисти намерения, водени от стремежа за леко обогатяване. Управляващите либерални партии изпратиха тук онези от своите партизани, които не бяха успели да устроят на удобни служби в старите предели на България. Техните деяния станаха обект на остри атаки в целия опозиционен печат. Компрометиращи материали бяха публикувани във в. „Народ“¹⁴⁴. Особено силни и разобличителни статии за администрацията в новоосвободените земи намираме по страниците на в. „Нова България“, който се списваше и редактираше от Ст. Н. Шишков¹⁴⁵. Безпощадни материали често се появяваха и в органа на БРСДП (т. с.) „Работнически вестник“¹⁴⁶. Острите бележки в партийния печат носеха белега на политическите пристрастия и се влияеха от политическата борба след преживяната от българския народ национална катастрофа. Но в тях се съдържаше и в голяма доза истина за онези хора, в чиито ръце българската буржоазия постави управлението на освободените след толкова жертви и страдания земи. Техните недостойни прояви дадоха основание на уважавания учен А. Т.-Балан с възмущение да пише: „Там сякаш липсват дейците с по-твърди нравствени начала, а изобилствуват ония, за които началата се подчиняват на личната изгода, па макар за пакост на народ и държава. Това е нещастие за новите ни земи, както и за старите.“¹⁴⁷

Докато десетки хиляди български бежанци, прокудени от Македония, Мала Азия и Източна Тракия, често биваха оставени на произвола на съдбата, то някои представители на властта заграбваха и безогледно си

¹⁴¹ ЦДИА, ф. 173, оп. 3, а. е. 453, л. 10, 13, 15—23 и пр.

¹⁴² ДВ, № 177,8 авг. 1914 (Закон за плащания дневни пари на държавните служители в новите земи).

¹⁴³ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2105, л. 1—6 (Доклад върху положението в Западна Тракия от народния представител Ангел п. Киров. С., 22 април 1914 г.).

¹⁴⁴ Народ, № 108, 15 май 1914 (Беззаконията в новите земи).

¹⁴⁵ Нова България, № 19, 21 юни 1914 (Нашата администрация в новите земи).

¹⁴⁶ Работнически вестник, № 207, 12 ян. 1914 („Културната“ дейност в Нова България).

¹⁴⁷ Нова България, № 24, 12 юли 1914 (Писмо на д-р А. Теодоров-Балан до редакцията на в. „Нова България“. С., 8 юни 1914).

присвояваха „безстопанствени и стопанствени лозя“¹⁴⁸. Безстопанствените имоти на забягнали гърци и турци станаха „златна мина“ за някои от тях. На този въпрос нееднократно се връщаше в „Нова България“: „Стражари, пристави, околийски началници, секретар-бирници, тричленни комисии и разни други органи с десетки има там, отдавна провинени с нечестните си дела и деяния, и те продължават да се ширят навсякъде. Да се посочват факти е излишно, па и невъзможно, защото те са толкова много и тъй добре известни на всички, плюс и на върховните власти.“¹⁴⁹ И действително правителството беше добре информирано за деянията на своите представители в Западна Тракия. Самият министър-председател получаваше редовно сведения от свои лични пратеници, че дори върховните органи на властта в Гюмюрджински окръг „вземат пълномощия за имоти, чифлици, крави, волове, овце, сено, слама на избягали гърци и турци, продават ги и грабят много пари“¹⁵⁰. Част от изселващите се богати инородци успяха да дадат пълномощия за управление на къщите и имотите си „под наем“ на частни лица, чиновници и офицери. Поради слабия контрол, който общественото мнение и централната власт упражняваха, някои от „адвокатите и адвокатуващите“ представляваха по 20—30 имота. В това число влизаха както градски, така и полски имоти (лозя, посеви и т. н.). Този начин на забогатяване привлече много хора и от стара България, които дойдоха тук под благовидния предлог да видят новите земи, а други пък изпратиха свои агенти¹⁵¹. Правителството беше принудено да вземе мерки срещу тези спекулативни сделки. Народното събрание прие закон, който забраняваше незаконните продажби на недвижими имоти в новите земи, а имотите по всички сделки, извършени след 5. X. 1912 година, можеха да бъдат отчуждени¹⁵².

Отначало в Западна Тракия нямаше редовни, по законен ред избрани общински власти. Тук правителството направо си назначаваше свои хора, най-често партизани на коалираните либерални партии¹⁵³. Пренебрегването на местната интелигенция, до каквата степен я имаше, държането ѝ настрана от управлението, въпреки че тя най-добре познаваше своя роден край, предизвика основателни протести сред българското население в Гюмюрджински окръг¹⁵⁴. Последваха изложения до правителството, в които те негодуваха срещу общинските власти. Заслужава да бъде отбелязано по този въпрос мнението на група гюмюрджински жители, които от името на своите съграждани изпратиха подробно изложение до В. Радославов. В него те отбелязваха, че натрапените им управници смятат родния им край за „Африканска провинция, която може да удовлетвори безропотно техните хищнически намерения и лично добруване“¹⁵⁵. В продължение на цяла година общинските окръжни постоянни комисии не предприели не само нищо положително, но направили местните българи, които със „свръхчовешки усилия сме се стремели тук, по време да издържаеме българщината и да накараме турско правителство да признае нашето съществуване като

¹⁴⁸ Народ, № 217, 25 септ. 1914 (Грабежи в новите земи).

¹⁴⁹ Нова България, № 30, 29 авг. 1914 (Пак по нашата администрация в новите земи).

¹⁵⁰ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 428, л. 32—33 (Рапорт от Ив. Златев до В. Радославов. Ксанти, 18 септ. 1914 г.).

¹⁵¹ Пак там, ф. 242, оп. 2, а. е. 491, л. 56 (Телеграма от окръжния управител в Гюмюрджина Н. Свиначов до В. Радославов. Гюмюрджина, 19 юни 1914 г.).

¹⁵² Пак там, л. 103 (Постановление на Министерския съвет от 22 апр. 1915 г.).

¹⁵³ Народ, № 20, 27 ян. 1915 (Управлението в новите земи).

¹⁵⁴ Нова България, № 9, 9 май 1914 (По уволнението на Дедеагачкия околийски началник).

¹⁵⁵ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2080, л. 1—2 (Изложение от група гюмюрджински граждани до министър-председателя В. Радославов. Гюмюрджина, февруари 1915 г.).

нация, да се червим пред другите нации, населяващи града ни“¹⁵⁶. Гюмюрджинските граждани настояваха пред Радославов, който беше и министър на вътрешните работи, да уволни съставите на общинската и окръжната постоянна комисия, като ги замени с местни, честни и популярни хора, които не за заплати да служат, а за „благосъстоянието на гражданите, както и за повръщане престижа на тези две учреждения, най-зле уронен от сегашните им представители“¹⁵⁷.

Между властите често липсваше разбирателство, доверие и единодействие. Съществуваха непрестанни боричкания за власт и държане на първенство. Това се чувствуваше най-осезателно в Гюмюрджина: „Прави впечатление, че там окръжният управител е нещо като крал, генералът — император, финансовият началник — лорд, съдиите и прокурорът — непогрешими папи и пр. Никой с никого не се среща и счита за обидно да се посъветва, да се разбере с другите органи на властта“¹⁵⁸ — писа в своя рапорт до Министерския съвет началникът на Отделението за държавни имоти при МЗДИ К. Доцев след една продължителна командировка в Западна Тракия.

Авторитетът на административните началници беше много нисък. Самият окръжен управител Н. Свиначов водеше със себе си свои привърженици от с. Златица, които назначи като кметове, секретар-бирници, старши стражари и т. н. Неговият брат беше кмет на Макри, шурейт му — секретар на кметството, бащата на П. Мутафов — секретар на окръжния управител, стана също кмет, единият му син — секретар-бирник, другият — писар и пр.¹⁵⁹ По този повод в „Беломорски глас“ с ирония писа: „Зер, в този край не са се родили ербап хора да изпълняват тия „деликатни“ служби.“¹⁶⁰ Петър Чаулев, който, както отбелязахме, също направи обстойна обиколка из Западна Тракия и подробно се запозна с обстановката в този край, обърна внимание в своя рапорт до В. Радославов, че Свиначов нямал вече авторитет и „колкото един стражарин“¹⁶¹.

Турските депутати ловко се възползуваха от противоречията и безсилието, които царяха в различните служби. Пред тях се откриваха големи възможности да налагат своите желания и да упражняват натиск срещу централната власт.

Песимистичното настроение, което човек добиваше от държанието на властите в Западна Тракия, се разведряваше от поведението на българския войник: „Той, клетникът, е едничкото изключение. Горд, стегнат, винаги буден и със зорко око изпълняващ своя дълг към отечеството. Войнишката стегнатост, веселост, честно и безкористно служене е една утеха, една насмешка над пигмеите — користолюбци. Във войнишката чистота и непокуареност населението вижда българската мощ. Веселото и охотно прииждане на новобранците с песни и викове: „Ура, да живее България“, е най-милата картина в новите земи“¹⁶² — отбелязва и в обширния си рапорт К. Доцев.

¹⁵⁶ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2080, л. 1—2 (Цит. изложение от февруари 1915 г.).

¹⁵⁷ Пак там, л. 2.

¹⁵⁸ Пак там, а. е. 2109, л. 4 (Рапорт от началника на отделението за държавни имоти Кр. Доцев до Министерския съвет за положението в новите земи, 5 юни 1914 г.).

¹⁵⁹ Пак там, а. е. 428, л. 2 (Писмо от Ив. Златев до В. Радославов. Ксанти, 18 септ. 1914 г.); Беломорски глас, № 5, 18 май 1914 (Семейна трапеза).

¹⁶⁰ Беломорски глас, № 6, 31 май 1914 (Из владенията на Свиначов).

¹⁶¹ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2144, л. 1—6 (цит. доклад на П. Чаулев от 12 март 1914 г.).

¹⁶² Пак там, а. е. 2109, л. 15 (цит. рапорт на Кр. Доцев от 5 юни 1914 г.).

Начинът, по който се формира администрацията в Гюмюрджински окръг, и пакостните деяния на част от чиновниците най-ярко разкриват противоречивия характер на Балканската война. Българското население в Турция, включително и това в Западна Тракия, с надежда и упование гледаше на България и възторжено посрещна освободителните войски. Нещо повече, неговите най-добри синове се сражаваха по бойните полета, в редовете на Македоно-Одринското опълчение и в многобройните чети, които действуваха в тила на турската армия. Стотици от тях отдадоха живота си за освобождението на своя роден край.

В освободените земи управляващата буржоазия не успя да изгради такова управление, което напълно да отговаря на нуждите и очакванията на българското население. Много фактори допринесоха за това, но един от тях заслужава особено внимание. Преди Балканската война всички в България мислеха за освобождението на своите събратя в Тракия и Македония, но малцина бяха онези, които си даваха сметка за цялата сложност на този проблем. В програмите на буржоазните политически партии липсваха ясни идеи. Очевидно войната ги завари неподготвени и те нямаха изработени конкретни възгледи за организацията и управлението на новоосвободените земи. При тези условия котерийните борби и партизанските боричкания играеха голяма роля. Решаването на жизненоважния национален въпрос се оказва в плен на тесногърдите и ограничени класови интереси на българската буржоазия, тъй като установилата се традиция в стара България беше пренесена и в освободените земи.

* * *

След изборите турските водачи укрепиха своето положение. Като депутати в Народното събрание те имаха по-големи възможности да упражняват влияние върху управлението на Гюмюрджински окръг. Редактираният от Ст. Шишков в. „Нова България“ с основание се възмущаваше: „Ако не са тези бееве, с малки изключения от тях турското население отдавна би се примирило и заловило за своите мирни занимания. Сега то е под тяхното влияние: продължава мълчаливият бойкот и се вторачва на българските пари. Тук, на турските сватби и сюнети, разнасят турското републиканско знаме. Струва ми се, че това пак по вдъхновението на беевете — членове на младотурския комитет, за да се повдига националният дух на турското население.“¹⁶³ Полицията бездействуваше, въпреки че с тези прояви се провокираше националното чувство на българите, особено на бежанците, оголени и ограбени от башибозука през изминалата война. Обстановката се изостряше и криеше опасности от стълкновения и дори кървави разпри. Инцидентите не закъсняха. През втората половина на май 1914 г. в Гюмюрджинско беше убит български войник. Войската се залови „с голяма енергия да потуши вълненията на турците“¹⁶⁴. Мюсюлманските депутати протестираха пред Радославов, който натовари Джемал бей да проведе анкета за случая и да му докладва.

Очевидно под влиянието на събитията в Гюмюрджинска околия и като желаете да отслаби влиянието на турските ръководители в управлението на Западна Тракия, правителството на България уволни градоначалника Мурад

¹⁶³ Нова България, № 7, 29 апр. 1914 (Пишат ни от Гюмюрджина).

¹⁶⁴ Народ, № 119, 30 май 1914 (Големи скандали в Гюмюрджина).

бей, а на негово място назначи Рашид бей Салиев¹⁶⁵ (заменен наскоро от Шами бей). Въпреки че важният административен пост се зае отново от мюсюлманин, турските първенци трябваше да почувствуват над себе си властта на българското правителство. Получи се обратен резултат. Три седмици след уволнението на Мурад бей беше отстранен от своя пост и окръжният управител Свиначаров¹⁶⁶. За това може да е имало много причини, но една от тях се оказа решаваща. През средата на септември 1914 г. в Гюмюрджина се събраха почти всички турски депутати. Телеграфически бяха повикани от Цариград и онези, които се намираха в Турция. На 17 септември те разискваха дълго, като правиха „много остри и ултимативни телеграми“ до В. Радославов. Накрая се спряха на една по-умерена, която и изпратиха. В нея те предупреждаваха, а това означаваше и заплашване, че ако до предстоящата сесия на Народното събрание Свиначаров не бъде уволнен, те няма да дойдат в София¹⁶⁷. Моментът за натиск беше добре избран. Ако турските депутати откажеха да дойдат в София, то либералната коалиция губеше мнозинството си в парламента в един решаващ за нейната политика момент. Правителството на Радославов не пожела да рискува. При тази сложна обстановка Н. Свиначаров беше заменен на 1. X. 1914 г. от инспектора на полицията Ив. Златев¹⁶⁸.

С отстраняването на Свиначаров турските депутати преследваха и един психологически ефект. Те искаха да подсказват както на турското, така и на българското население: „ето, пак сме ние; в турско бяхме ние и сега пак ние диктуваме: махаме мютесарифина“¹⁶⁹ (окръжния управител — б. а., С. Т.)

Още в първата си заповед, с която съобщи за своето назначение, Ив. Златев поиска да остави впечатление, че ще се бори за изкореняване на беззаконията в окръга. Той нареди на административните и полицейските власти да не вършат беззакония, безправия, своеволия, грабежи, да не вземат рушвети и т. н.¹⁷⁰ В специален рапорт до Радославов той направи преценка на всички свои околийски началници и полицейски пристави, като поиска подмяната на някои от тях. Тъй като преценките на Златев допълват и доизясняват характеристиката на административната власт в Гюмюрджински окръг, ще цитираме някои от тях. Ето какво пише той за околийския началник в Софлу Ст. Толтуков, преместен на новия си пост от Дедеагач само преди няколко месеца¹⁷¹: „Отличен наш приятел, но много неумен администратор. Не се държи добре, обича да попейва и скоро става мезе на сериозните хора. Да можеше да му се намери друга работа!...“¹⁷² И същият този Толтуков, понеже беше „отличен наш приятел“, беше последователно преместван начело на 3—4 околии. За околийския началник на Ортакъой М. Манев новият окръжен управител дава малко по-различна характеристика: „Добър е администратор. Държи се добре и с военните, и с всички. Малко ръката му е дължка. Понаправи някои работи при изселването на гърците. Няма незадоволство от никоя страна. Може да си

¹⁶⁵ Народни права, № 207, 11 септ. 1914 (Уволнен градоначалник).

¹⁶⁶ Народни права, № 221, 28 септ. 1914.

¹⁶⁷ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. с. 428, л. 32—33 (Цит. рапорт от Ив. Златев, 18 септ. 1914 г.).

¹⁶⁸ Народ, № 220, 28 септ. 1914 (Нов окръжен управител на Гюмюрджина); Народни права, № 221, 28 септ. 1914.

¹⁶⁹ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. с. 428, л. 33 (Цит. рапорт на Ив. Златев от 18 септ. 1914 г.).

¹⁷⁰ ОДА — Пловдив, ф. 52, оп. 1, а. с. 1308, л. 1 (Заповед № 1362 на окръжния управител в Гюмюрджина Ив. Златев).

¹⁷¹ Народни права, № 225, 3 окт. 1914 (Административни промени).

¹⁷² ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. с. 1958, л. 3 (Рапорт от окръжния управител Ив. Златев до В. Радославов. Гюмюрджина, 2 ноем. 1914 г.).

остане.¹⁷³ Подобно на Толтуков Ив. Златев прави преценка и на кошукавашкия околийски началник М. Каймаков: „Добър е като приятел и като човек. Но пък некадърен да се постави авторитет. . . От (с.) Църква (Софийско) шоп, културата му малка. Дори в Кошукавак не може да се постави. Мисля — стига му.“¹⁷⁴ Не по-ласкава беше характеристиката и за пашмаклийския околийски началник Ст. Манолов: „Некадърен човек. Добро впечатление ми правеше в началото. Сега изучавам, че много е забъркал. Купил каруца, впряга стражарски коне, карат я стражари и взема кирия. . . Инак е за съжаление, но не е за тази работа.“¹⁷⁵

Направените от окръжния управител в Гюмюрджина преценки се отнасяха за онези хора, в чиито ръце беше съсредоточена реалната административна власт в Западна Тракия. Тях той изпрати на министър-председателя и министър на вътрешните работи д-р В. Радославов и в автентичността им не можем да се съмняваме. Като бивш полицейски инспектор Ив. Златев на няколко пъти обикаля Гюмюрджински окръг и отблизо познаваше състоянието на административните власти. Още повече че неговото мнение се потвърждаваше и от много други източници.

Околийски началници из околията в Гюмюрджински окръг в края на 1914 г. бяха: Гюмюрджинска селска — Ст. Стоянов; Даръдеренска — Ат. Попов; Егридеренска — Ив. Попов; Кошукавак — М. Каймаков; Ортакойска — М. Манев; Пашмаклийска — Х. Шуков; Софлийска — С. Толтуков и Ксантийска — Д. Грозев. В Гюмюрджинска, Ксантийска, Егридеренска и Кошукавак околия началниците имаха свои помощници мохамедани съответно: Юсеин Молла Хюсеинов, Т. Х. Джамалиев, Садък бей Исмаилов и Юсуф Шех Кямилов¹⁷⁶. Назначението им беше оформено по искане на турските депутати в Народното събрание¹⁷⁷. През 1915 г. настъпиха някои промени в административното ръководство на околията, но те не бяха от такъв характер, че да променят из основи нейния облик¹⁷⁸.

За председател на Окръжната постоянна комисия в Гюмюрджина правителството назначи Коста Георгиев, човек с високо образование и култура, бивш деец на ВМОРО¹⁷⁹. С това управниците на България направиха, макар и със закъснение, стъпка към привличането в управлението на новите земи на известни местни дейци. За членове на комисията бяха утвърдени Димитър Катерински, също българин от Тракия и бивш участник в националноосвободителното движение, Димитър Петрунов и Раиф бей. Председатели и членове на градските тричленни комисии станаха, както следва: Гюмюрджина — Тодор Паскалев (председател), Раиф бей и Ахмед бей; Даръдере — Спиридон Димитров (председател), Ахмед Мемов и Вангел Гочев; Дедеагач — В. Шуков и Петко Бобев (тук председателят е неуточнен — б. а., С. Т.); Егридере — Фета Ахмедов (председател), Мемин Ибрямов и Сали Юсеинов; Кошукавак — Яни Попов (председател) и Муса Кезимов (третият член е неуточнен — б. а., С. Т.); Ксанти — Димитър Кудев (председател), Наум Пенчев и Ан. Попов;

¹⁷³ Пак там.

¹⁷⁴ Пак там.

¹⁷⁵ Пак там.

¹⁷⁶ Пак там, а. е. 2017, л. 13—15 (Списък на окръжните управители, околийските началници, техните секретари и полицейските пристави в стара и нова България).

¹⁷⁷ Мир, № 4310, 11 авг. 1914.

¹⁷⁸ Народни права, № 63, 19 март 1915 (Административни промени); № 107, 16 май 1915 (Промени в администрацията); № 193, 27 авг. 1915 (Административни промени).

¹⁷⁹ К. Георгиев е роден в с. Енимахла, Бабаескйско (Илт. Тракия). През 1906 г. завършва математика в Швейцария. До Балканската война е учител последователно в Битоля, Цариград и Одрин.

Пашмакль — Христо Палагачев (председател), Мехмед Мончов и Васил Милушев; Софлу — Д. Бъчваров (председател), Петър Д. Петров и Христо Илиев, и във Фере — Кирил Янков (председател), Кръстю Бодуров и Трифон Димитров¹⁸⁰.

Прави впечатление, че през 1915 г. в градските общини бяха привлечени в повечето случаи хора от местното българско и мюсюлманско население. Гърците не намериха място в тях, тъй като в Западна Тракия техният елемент почти изчезна. Промяната в политиката на правителството внесе известно успокоение сред българите. За това безспорно допринесоха два фактора. България влизаше във войната и централната власт имаше нужда от спокойствие и сигурност в новоосвободените земи. От друга страна, трябваше да бъде намалено влиянието на турските първенци в Западна Тракия, тъй като то ставаше опасно за българската държава в тежките военни години.

* * *

През лятото на 1915 г. в Западна Тракия настъпиха събития, които отново привлякоха вниманието на българската общественост. На 14 и 15 юни се появили турски чети, които завзеха няколко села и извършиха убийства на български държавни служители¹⁸¹. Правителството ги обяви за разбойнически и изнесе сведения, че в Софлийско се появила една банда от 45 души с цел грабежи. Административните власти вземали мерки и заловили 20 ятаци¹⁸². Те заявиха, че липсват улики четниците да са преминали от турска територия. Като единствен признак за политическата им насоченост се сочеше все пак фактът, че след появяването на чета в с. Химитли, Гюмюрджинско, местните жители се присъединили към нея. Официалната версия беше, че четническото движение се появило само в две села и веднага било потушено. От обвинените 40 души властите заловили 39, като липсвал само главният водител Декме Мехмед Хасанов¹⁸³. Населението доброволно предало оръжието си, за да докаже, че нямало лоши намерения. Само в с. Химитли, където на 15 юни се явила четата на Декме Мехмедов, са били предадени 350 пушки. Както депутатите, така и останалите турци се мъчеха да представят станалото за „разбойническа работа“¹⁸⁴.

Въпреки че в официалната версия имаше известна истина, то тя не беше напълно вярна. Опозицията се възползува от случая и изнесе пред българската общественост нови факти. В. „Дума“, издаван от среди, близки на Народната партия, писа: „В Гюмюрджинско върлуват турски чети. Те са няколко. Не са разбойнически, но агитационни и терористични, органи на турския революционен комитет. Някои от четите идват от Турция през Димотишко, а други се рекрутират от местното турско население... Четниците са въоръжени твърде добре, както и турското население. Цялото революционно движение в тоя нов български край се вдъхновява от

¹⁸⁰ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2201, л. 1 (Списък на личния състав на окръжните постоянни и градските тричленни комисии в новите земи и в Добруджа).

¹⁸¹ Пак там, х. 242, оп. 2, а. е. 821, л. 25 (Шифрована телеграма от прокурора на Гюмюрджинския окръжен съд до министъра на правосъдието. Гюмюрджина, 13 ноем. 1919 г.).

¹⁸² Народни права, № 141, 25 юни 1915 (За положението в Гюмюрджинско).

¹⁸³ Дума, № 15, 16 юни 1915 (В новите земи).

¹⁸⁴ Пак там.

Цариградския младотурски комитет и се ръководи от негови емисари, които тайно и явно сноват по села и градове. Тайни куриери постоянно минават Димотишката и Софлийската граница и разнасят нови нареждания на енвер-пашовци и талаатбейовци.“¹⁸⁵

Опозицията се възползва от безгрижието на правителството и му припомни добре познати истини. То бездействувало, понеже се крепяло на власт благодарение на турските депутати из Гюмюрджинския край. Правителството на България действително се опита в края на 1914 г. да обезоръжи турското население, но „от Стамбул му се намръщица, посочиха му някакви клаузи от Цариградския договор и то забрави, че е българско правителство“¹⁸⁶. Най-близко до истината стоеше органът на БРСДП (ш. с.), в. „Народ“, който се опита да свърже раздвижването на турците в Западна Тракия с преговорите, които се водеха между турското и българското правителство за поправка на южната граница на България около Марица. Затова, явно по инструкции от Цариград, на 10. VI. 1915 г. в Одрин се проведе голям протестен митинг. Няколко дни след него в българска територия преминаха турски емисари, които проведоха съвещание в с. Мерикос с по-видните жители на селата Кез Веран, Каванлъ, Ешекдере, Коздере, Челеби, Козурен, Мерикос и Химитли. Тук беше решено на 15 с. м. да се обяви бунт в крайграничните общини на селата Химитли и Мерикос¹⁸⁷. И действително на обявената дата турците започнаха планираната акция. Енергичните действия на българските войски обаче бързо ограничиха и пресякоха бунта. Почти всички участници бяха заловени веднага. Те единодушно се разкайваха, като се оплакваха, че са били подведени от младотурски агенти за пристигането на турски войски. Българските власти подведоха под съдебна отговорност всичко 119 души. След Първата световна война делото им беше прекратено по Закона за амнистията¹⁸⁸.

Тъй наречената „Химитлийска афера“ беше политическа маневра на управляващите кръгове в Цариград, които чрез митинга в Одрин и четническото движение в Западна Тракия целяха да упражнят натиск върху правителството на България. Не може да се приеме като случайност фактът, че те подозрително съвпадаха с началото на преговорите за поправка на южната българска граница. Българското правителство беше поставило въпроса да му се отстъпят земите на север и запад от линията Мизия — Енос. Турските ръководители се стремяха да ограничат териториалните отстъпки до възможния минимум. В тези свои домогвания те използваха като средство за натиск и мюсюлманското население в Гюмюрджински окръг.

Събитията от юни 1915 г. направиха окръжния управител Ив. Златев прицелна точка на опозицията. Той беше обвинен в сътрудничество с турците. Изнесоха се факти за връзките му със Сюлейман бей, който вече заемаше отговорния пост секретар на младотурския комитет в Цариград. Опозиционният печат обнародва много доказателства за вършени от окръжния управител злоупотреби с властта¹⁸⁹. На предприетата срещу него атака от страна на

¹⁸⁵ Дума, № 131, 14 юли 1915 (Положението в Гюмюрджинско).

¹⁸⁶ Пак там.

¹⁸⁷ Народ, № 172, 11 авг. 1915 (Последиците от хунското нашествие в Гюмюрджина).

¹⁸⁸ ЦДИА, ф. 242, оп. 2, а. е. 821, л. 53 (Писмо от военно-съдебния отдел на армията до ВМРИ, 18 дек. 1919 г.).

¹⁸⁹ Народ, № 155, 22 юли 1915 (Окръжен управител, който краде); Дума, № 21, 28 юли 1915 (Корупцията в новите земи).

опозицията Златев отговори с няколко статии в официоза в. „Народни права“¹⁹⁰. Въпреки това на 1. IX. 1915 г. той беше уволнен от заемания пост¹⁹¹. На негово място правителството назначи Ив. Хаджиев, до този момент окръжен управител в Стара Загора. Преценките на новия окръжен управител за положението в Гюмюрджински окръг, изпратени до В. Радославов, най-добре характеризират резултатите от управлението на неговия предшественик: „Тук, в Гюмюрджина, аз заварих едно безвластие, или по-добре една дискредитирана власт. Когато ставаше дума за администрация, полиция и кметове, всеки гледаше с отвращение. . . Управителят на една страна заграбил палат, напълнил го с мебели, каквито вие не сте сънували, това направил секретарят му, това същото сторили градските кметове, полицейските пристави, секретар-бирници, кметове налагали данъци на глава, коминпарасъ, що още не. Когато заговорите с някого за властта, той се обръща и бяга. Управител, депутат — всичко бърза да скъта нещо за черни дни. . .“¹⁹² Възможно е новият окръжен управител в известна степен да сгъстява боите с цел да zlepостави своя предшественик, но той в основни линии правилно отрази поведението на част от административните власти в Западна Тракия.

* * *

Важен елемент в административната организация на Западна Тракия беше уредбата на съдебното дело. От поставянето му на добра основа, насищането му с подготвени и с високо съзнание кадри зависеше как ще бъдат решени многобройните и сложни проблеми от най-разнообразен характер.

С указ № 24 от 17. X. 1913 г. беше създаден Гюмюрджински окръжен съд със съдебен район, който обхващаше всички околии на окръга. За негов председател министърът на правосъдието назначи дотогавашния председател на Плевенския окръжен съд Н. П. Георгиев, а за членове К. Кънчев — адвокат, и Ал. Казански — пирдопски миров съдия¹⁹³. За прокурор на Гюмюрджински окръжен съд беше назначен адвокатът Ст. Шиваров¹⁹⁴, а за съдебни следователи — Т. Вълков — член на Пловдивския окръжен съд, В. Петров — съдебен следовател при Софийския окръжен съд, и Д. Динков — съдебен следовател при Кюстендилския окръжен съд¹⁹⁵.

В Западна Тракия бяха открити десет мирови съдилища начело с мирови съдии: Гюмюрджина — Ат. Попов, адвокат; Ксанти — Щерю Атанасов, адвокат; Софлу — Г. Радев, бивш миров съдия; Ортакьой — Н. Коев, адвокат; Енидже (наскоро присъединена към Ксантийското мирово съдилище) — А. Чилингиров, адвокат; Пашмакль — Вл. Казанджиев, адвокат; Дарьдере — Ив. Руневски, адвокат; Егридере — Ив. Кантарджиев, бивш миров съдия; Кошукавак — К. Попов, адвокат, и Дедеагач — Т.

¹⁹⁰ Народни права, № 195, 29 авг. 1915 (Ив. Златев. Управлението в новите земи); № 196, 30 авг. 1915.

¹⁹¹ Народ, № 181, 1 септ. 1915.

¹⁹² ЦДИА, ф. 313, оп. 1., а. е. 1137, л. 10—14 (Писмо от окръжния управител в Гюмюрджина Ив. Хаджиев до В. Радославов. Гюмюрджина, 2 ян. 1917 г.).

¹⁹³ ДВ, № 272, 30 ноем. 1913.

¹⁹⁴ Народни права, № 184, 19 окт. 1913.

¹⁹⁵ ЦДИА, ф. 242, оп. 2, а. е. 496, л. 6 (Разпореждане на Министерството на правосъдието до председателя на Гюмюрджинския окръжен съд, 22 окт. 1913 г.).

Кукумявков, софийски миров съдия¹⁹⁶. В началото на декември 1913 г. в Гюмюрджина беше открито второ мирово съдилище, начело на което беше преместен мировият съдия от Кърджали Д. Константинов¹⁹⁷.

На едно от първите си заседания, проведено на 14. XI. 1913 г., Гюмюрджинският окръжен съд, като взе под внимание местоположението на околиците, броя на населението им и съобщителните средства, раздели Гюмюрджинския съдебен окръг на три следствени участъка. Първи следствен участък имаше седалище в Гюмюрджина. В неговия район влизаха Гюмюрджинска, Даръдеренска и Кошукавашка околия. Той се завеждаше от съдебния следовател Д. Динков. Вторият следствен участък, състоящ се от Дедеагачка, Софлийска и Ортакойска околия, имаше седалище в Дедеагач и се оглавяваше от съдебния следовател Б. Петров.

Третият следствен участък обхващаше околиците Ксантийска, Пашмаклийска и Егридеренска. Той се завеждаше от съдебния следовател Т. Вълков и имаше за седалище Ксанти¹⁹⁸. След около седем месеца в това разпределение бяха нанесени някои корекции. В района на първи участък се включваше най-многобройно население. Тук влизаха и самият гр. Гюмюрджина с голям гарнизон. От друга страна, Даръдеренска околия граничеше с Ксантийска. Материалните интереси на нейното население бяха свързани с Ксанти. Жителите ѝ, за да дойдат до Гюмюрджина, трябваше да минат през Ксанти, а с това губеха време и средства. По тези съображения Даръдеренска околия беше присъединена към трети съдебен район¹⁹⁹.

Съгласно с чл. 1 от Закона за следствените пристави при Гюмюрджинския окръжен съд бяха открити 11 изпълнителни участъка²⁰⁰.

Съдилищата в Западна Тракия срещаша големи затруднения, тъй като тяхната дейност се натъкваше на много препятствия. На първо място липсваха помещения и персонал. Само за няколко месеца се смениха 3—4 председатели на Гюмюрджинския окръжен съд. Още на 1. XI. 1913 г. първият му председател Н. П. Георгиев беше преместен по собствено желание за председател на Хасковския окръжен съд. Неговото място зае, само за един месец, председателят на Струмишкия окръжен съд В. Д. Стойков²⁰¹. С указ № 38 от 30 ноември Стойков също по собствено желание беше назначен за председател на Бургаския окръжен съд и напусна Гюмюрджина. Мястото му трябваше временно да заеме членът на Търновския окръжен съд Г. Тачев²⁰². До неговото пристигане работата беше възложена на Б. Златев, член на Гюмюрджинския окръжен съд.

Членът на Окръжния съд К. Кънчев отказа да заеме мястото си и именно вместо него министърът на правосъдието назначи Б. Златев. По същия начин постъпиха и мировите съдии в Даръдере Ив. Руневски, в Софлу — Г. Радев, и в Кошукавак — К. Попов. На тяхно място бяха назначени съответно Т. Петков, кандидат за съдебна длъжност при Татарпазарджишкия съд, и адвокатите П. Брайнов и А. Чилингиров²⁰³.

¹⁹⁶ Пак там.

¹⁹⁷ Пак там, л. 75 (Предписание на министъра на правосъдието до председателя на Гюмюрджинския окръжен съд, 2 дек. 1913 г.).

¹⁹⁸ Пак там, л. 44—45 (Определение № 1 на Гюмюрджинския окръжен съд. Гюмюрджина, 14 ноем. 1913 г.).

¹⁹⁹ Пак там, л. 50, 51 (Определение № 18 на Гюмюрджинския окръжен съд. Гюмюрджина, 7 юни 1914 г.).

²⁰⁰ Пак там, л. 61 (Заповед № 908 на министъра на правосъдието, 3 дек. 1913 г.).

²⁰¹ ЦДИА, ф. 242, оп. 2, а. е. 496, л. 23 (Разпореждане на Министерството на правосъдието до прокурора на Гюмюрджинския окръжен съд, 2 ноем. 1913 г.).

²⁰² Пак там, л. 75 (Предписание на министъра на правосъдието до Б. Златев, член на Гюмюрджинския окръжен съд, 2 дек. 1913 г.).

²⁰³ Пак там, л. 21 (Предписание на министъра на правосъдието до председателя на Гюмюрджинския окръжен съд, 2 ноем. 1913 г.).

Почти всички съдебни длъжности се заемаха от адвокати и съдии, идващи от старите предели на България. Това, от една страна, създаваше усложнения, свързани с тежестта на кадрите, а, от друга — обръкването в самото съдопроизводство. Те слабо или изобщо не познаваха условията в Западна Тракия, създадените традиции въз основа на старото турско законодателство. Тук може да бъде добавено и едно допълнително съображение. Част от дошлите в Гюмюрджински окръг съдебни служители бяха партизани на управляващите партии от либералната коалиция и преследваха лични и користни сметки.

В Западна Тракия имаше десетина българи, завършили правни науки в турските университети с право на адвокатска и съдийска практика. Същите права имаха и онези, които бяха учили право и бяха служили най-малко една година като членове на санджашки или вилаетски апелативни съдилища, около 35 души. Според българските закони, за да постъпят на работа по специалността си, те трябваше да бъдат подложени на държавен изпит и стаж или да се анулират придобитите им права. Последното би свело до нула похарчените от Българската екзархия средства по тяхната издръжка в турските и другите училища. В този случай, както самите те отбелязваха в едно заявление до министъра на правосъдието, би значело още да им се откаже и „всичката заслуга, която ние сме имали нещастieto да носим, като доброволно сме се съгласили да се движим сред непоносимите условия в Турция, само и само да се намираме като интелигентни единици измежду сънародниците ни там“²⁰⁴.

Юристите българи от бившите турски съдилища можеха да бъдат полезни, тъй като предстоеше още дълго да се борави по необходимост и със старите закони. Никой по-добре от тях не познаваше местните условия. Между тях имаше хора, които бяха служили преди Балканската война като хонорувани адвокати при Българската митрополия в Сяр, при митрополията в Битоля и т. н.²⁰⁵

Тези юристи се обръщаха многократно устно или писмено към министъра на правосъдието, а накрая и към самия В. Радославов. Те настояваха да им бъде запазена придобитата адвокатска правоспособност и получиха „устни обещания“ от министър-председателя още през 1913 г. да бъдат допуснати да пледират пред съдилищата в новоосвободените земи. Гюмюрджинският окръжен съд обаче отказа да признае техните права и ги подведе по Закона за адвокатите в старата България. На 14. III. 1914 г. осем от тях се обрнаха отново с писмена молба до Радославов. След като му напомниха, че според Хагската конвенция и Цариградския мирен договор придобитите им права трябва да се запазят, те продължаваха: „Прогонени от сърби, гърци и турци, оставихме родните си огнища, преобърнати в пепелища от нашите врагове, ние се прибрахме в пределите на майка България, като хора със силно желание да допринесем нещо за нейното преуспяване не заслужаваме ли повече внимание?“²⁰⁶

Не след дълго въпросът за съдбата на българите юристи от новоосвободените земи беше уреден. В началото на юни 1914 г. XVII ОНС обсъди и прие законопроекта, с който се допълваше Законът за адвокатите. Към чл. 4 на последния бяха направени две забележки: 1. Адвокати можеха

²⁰⁴ Пак там, а. е. 481, л. 1 (Заявление от юристите и съдиите българи в Турция до министъра на правосъдието, 16 авг. 1913 г.).

²⁰⁵ Пак там, л. 3—4 (Заявление от българските адвокати на служба в Турция до 1912 г.).

²⁰⁶ Пак там, л. 5 (Молба до министър-председателя В. Радославов от бившите в Турция съдии и адвокати. Гюмюрджина, 14 март 1914 г.).

да бъдат и лица, владеещи писмено и устно български език, които са свършили правни науки преди 17. IX. 1912 г. и като турски поданици са упражнявали адвокатство или са заемали съдийска длъжност в пределите на Европейска Турция преди същата дата; 2. Лица, владеещи писмено и устно български език, които нямат юридическо образование, но до 17. IX. 1912 г. са упражнявали адвокатство или са били съдии в пределите на Европейска Турция, можеха да бъдат помощник-адвокати. Споменатите в двете забележки лица щяха да се ползват с тези права, без да полагат държавен изпит, ако в „двумесечен срок от влизане в действие на настоящия закон подадат молба до съответния окръжен съд съгласно с чл. 9.“²⁰⁷

Множеството сложни дела силно затрудняваха и усложняваха работата на Гюмюрджинския окръжен съд. Като се ръководеше от съображение да облекчи тяхното решаване, българското правителство създаде още в началото на януари 1915 г. нов окръжен съд в Западна Тракия — Ксантийски. Неговият район обхващаше Ксантийска, Даръдеренска, Пашмаклийска и Егридеренска околия. Под ведомството на Гюмюрджинския окръжен съд останаха Гюмюрджинска, Софлийска, Ортакьойска, Кошукавашка и Димотишка околия²⁰⁸. Създаването на окръжен съд в Ксанти беше пряко свързано и с особеното стопанско значение на този град. В неговата околия се произвеждаше голямо количество най-висококачествен тютюн. В Ксанти имаха свои складове десетки чуждестранни експортни фирми, които боравеха с огромни капитали. Техните съдебни дела обикновено се отнасяха за големи суми, влизащи в компетенцията на окръжните съдилища. Експортборите на тютюн изложиха тези свои съображения пред пловдивската Търговско-индустриална камара, в чийто район влизаше и Гюмюрджински окръг. Тя излезе със съответно предложение пред правителството, което го възприе и реализира²⁰⁹.

* * *

С постановление на Министерския съвет от 17. X. 1913 г. беше формирана десета пехотна дивизия²¹⁰. Западна Тракия образува съответна Десета Беломорска дивизионна област с четири полкови военни окръжия (ПВО): 37-о ПВО обхващаще Ксантийска, Даръдеренска и Пашмаклийска административна околия; 38-о ПВО — Кошукавашка, Кърджалийска и Ортакьойска административна околия; 39-о ПВО — Гюмюрджинска и Егридеренска административна околия, и 40-о ПВО — съответно Дедеагачка и Софлийска административна околия²¹¹. В основните административни центрове бяха настанени силни военни гарнизони.

Като следствие от новото териториално деление Кърджалийското полево военно съдилище се преименува в Тракийско и се установи в Гюмюрджина. На него бяха подсъдни чиновете от частите, управленията и учрежденията, разположени по всички околии на освободените земи в Тракия: Василикоска, Малкотърновска, Свиленградска, Кърджалийска, Ортакьойска, Софлийска,

²⁰⁷ СД на ХVІІ ОНС, I ИС, т. 2, с. 1395 (Законопроект за допълнение закона за адвокатите).

²⁰⁸ Народни права, № 2, 4 ян. 1914 (Нов окръжен съд).

²⁰⁹ Пловдивски търговски вестник, № 123, 12 апр. 1914 (Из новия район на Пловдивската търговско-индустриална камара).

²¹⁰ СД на ХVІ ОНС, I ИС, 16 апр. 1914, с. 277.

²¹¹ ДВ № 126, 9 юни 1914 (Указ № 28 за военно-териториалното деление на Царството).

Дедеагачка, Кошукавашка, Пашмаклийска, Егридеренска, Даръдеренска, Гюмюрджинска, Енидженска, Ксантийска и Дъовленска²¹².

Десета дивизионна област при мобилизация предстоеше да се попълни със запасни чинове изключително от населението в споменатите околии, което не беше преминало военно обучение в редовете на постоянните кадри. За да се подготви обучен запас за Десета пехотна дивизия и да се допълни запасът на втора, трета, седма и осма дивизионна област, в районите на които бяха включени части от новите земи, беше наложително да се проведе военна подготовка за годното да носи оръжие мъжко население. По предложение на министъра на войната генерал-майор Бояджиев XVII ОНС прие закон на 1. VII. 1914 г. По силата на неговия чл. 1 военните власти получиха възможност да събират периодично на учебни сборове „всичко способно за военна служба население (с изключение на мохамеданите) в новите земи на възраст от 26 до 46 години включително, догдето населението получи необходимата военна подготовка“²¹³. Обучението ставаше в околийските и общинските центрове под ръководството на офицери, подофицери и войници от постоянните кадри.

Ръководството на Военното министерство обръщаше специално внимание на Западна Тракия. На 15. VIII. 1914 г. лично министърът на войната генерал Бояджиев замина за Гюмюрджински окръг, където направи инспекция на войските и наблюдава резултатите от военното обучение на тамошното население. По време на обиколката си, придружен от окръжния управител Свиначев и генералите Тошев, Янков и Дялов, той посети Гюмюрджина, Дедеагач, Ксанти и т. н., тържествено посрещан навсякъде от гражданството, духовенството, военните и административните власти²¹⁴. Впоследствие традицията беше продължена и от новия военен министър генерал Фичев, който отново посети Западна Тракия през януари 1915 г.²¹⁵

* * *

Западна Тракия имаше сравнително добре развита пътна мрежа. През нея минаваше жп линията Солун — Одрин, която свързваше основните административни и икономически центрове, като Ксанти, Гюмюрджина, Дедеагач и Софлу, които бяха разположени на самото Егейско крайбрежие или в близост до него. При прокарването на границата между България и Турция част от жп линията по долината на Марица остана в турска територия. Цялата Димотишка околия, както вече отбелязахме, също се владееше от турците. При реокупацията на Източна Тракия те се бяха постарали да изместят границата по-далеч от Одринската крепост. По този начин жп линията между Софлу и Свиленград остана в техни ръце. България беше лишена от единствената си транспортна артерия, която я свързваше със Западна Тракия. Турците се съгласиха да пропускат през нея български влакови композиции, но често създаваха затруднения и имаха възможност да упражняват натиск върху България в зависимост от желанията и интересите си. Границата около Одрин беше така прокарана, че усложняваше

²¹² Военни известия, 22, № 59, 19 окт. 1913 (Заповед на ген.-майор Бояджиев по военно-съдебната част, 18 окт. 1913 г.).

²¹³ ЦДИА, бр. 173, оп. 3, а. е. 548, л. 6 (Закон за повикване на обучение всички способни за военна служба християни в новоприсъединените към царството земи).

²¹⁴ Народни права, № 184, 15 авг. 1914; № 190, 22 авг. 1914; № 194, 27 авг. 1914.

²¹⁵ Народни права, № 9, 13 ян. 1915 (Министър Фичев в Гюмюрджина).

много комуникациите и съобщителните връзки в цялата североизточна част на Гюмюрджински окръг. Връзките между Свилецград, Ортакьой и Софлу минаваха през неудобните планински пътеки на Източните Родопи, тъй като удобните пътища останаха в турска територия. Някои общини бяха силно изолирани и почти откъснати от околните центрове²¹⁶.

Откъснати от Беломорския бряг, а и от останалата част на България бяха всички околии на Гюмюрджински окръг, разположени в Централните и Източните Родопи: Пашмаклийска, Даръдеренска, Егридеренска, Кошукавашка и Ортакьойска. Тук единственият удобен път, шосето Ортакьой — Папазкьой — Кошукавак, макар и в отлично състояние и с дължина над 60 км, имаше местно значение. Него турците бяха построили като част от една система, която имаше военно значение и свързваше Одрин с околните по-големи административни центрове²¹⁷.

Поради това в ранната есен на 1913 г. пред българското правителство възникна неотложната задача да осигури комуникации в новоосвободените земи в Тракия и със стратегическите си пристанища на Бяло море. В края на септември с. г. беше разработен първият проект за построяване на жп линията Раковски — Хасково — Кърджали — Порто Лагос. Нейната дължина щеше да възлезе на 175 км и да струва около 25 млн. лева. Изучаването на трасето започна незабавно, но за постройката ѝ бяха необходими 3 — 4 години²¹⁸. Ето защо по същото време Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството (МОСПБ) получи разрешение да извърши поправка на част от пътищата и изкуствените съоръжения в новоосвободените земи. За целта Министерският съвет му отпусна 11 500 000 лв. от бюджета за 1913 г.²¹⁹

Двата най-важни пътя, които свързваха старите предели на България с Гюмюрджински окръг и Егейското крайбрежие, минаваха през труднопроходимите планински вериги на Родопите. Единият започваше от Асеновград и продължаваше през Чепеларе към Пашмакль — Ксанти — Порто Лагос. През февруари 1914 г. излезе указ, с който се разрешаваше на МОСПБ да предприеме строителни работи, за да направи този път проходим²²⁰. През пролетта започна усилено строителство, което трябваше да привърши в основни линии към края на лятото²²¹. Главните препятствия се намираха между Чепеларе и Пашмакль, където през зимата пътят ставаше непроходим. В началото на юни официозът в „Народни права“ съобщи, че шосето Чепеларе — Пашмакль — Ксанти е „окончателно привършено“ и пощата до Ксанти можела да се разнася с автомобил²²². По същото време усилено се работеше и върху другия важен път, който преминаваше през Източните Родопи: Хасково — Кърджали — Гюмюрджина²²³.

През август 1914 г. Народното събрание гласува специален закон за извънреден кредит от 10 млн. лв. за строителство, поправка и поддържане на пътищата. Най-големите суми се предвиждаха за строителство на нови пътища по Беломорското крайбрежие и за възстановяване на пътната мрежа в новите земи. За пътя Пловдив — Чепеларе — Пашмакль — Ксанти се отделяха 400 000 лв. Същата сума се предвиждаше и за другия важен път

²¹⁶ Народ, № 130, 12 юни 1914 (Българска Тракия).

²¹⁷ Военни известия, 22, № 80, 10 дек. 1913, 6—7.

²¹⁸ Народни права, № 163, 25 септ. 1913 (Новият път за Дедеагач. Проектът на правителството).

²¹⁹ ДВ, № 240, 23 окт. 1913 (Указ № 43).

²²⁰ ДВ, № 33, 11 февр. 1914 (Указ № 8).

²²¹ Нова България, № 13, 30 май 1914 (Шосета в новите земи).

²²² Народни права, № 125, 5 юни 1914.

²²³ Нова България, № 13, 30 май 1914; Народни права, № 130, 11 юни 1914.

Хасково — Кърджали — Гюмюрджина²²⁴. В самата Западна Тракия трябваше да се подобри пътят Гюмюрджина — Порто Лагос — Ксанти, за което бяха отпуснати 100 000 лв.²²⁵

За възстановяване на съществуващите пътища в Западна Тракия и за да станат проходими по всяко време и за всякакъв вид коли, за направа и поправка на изкуствени съоръжения, като подпорни стени, мостове, водостоци и т. н., правителството отдели нови 2 000 000 лв. от горепосочения десетмилионен кредит. Всички работи в новите земи поради спешния си характер се извършваха по стопански начин²²⁶.

През пролетта на 1914 г. правителството прие постановление, одобрено от Народното събрание, с което се отчуждаваха „за държавна и обществена полза всички частни имоти, находящи се между езерото Бору-гьол и Караагачкия залив и местата на изток от залива Караагач“²²⁷. Земите, подлежащи на отчуждение, бяха необходими за построяване на пристанището Порто Лагос и неговите съоръжения. Чрез взетото решение правителството предотврати една голяма спекулативна операция, подготвена от група влиятелни личности, зад които по преценка на председателя на комисията за настаняване на бежанците в Гюмюрджина Н. Колушев стояла „някоя европейска финансова група“²²⁸. Целта на комбинацията беше да се откупят на безценица огромни парцели земя от турските чифликчии и земевладелци от район, където се предвиждаше да се построи голямо пристанище, а след това да се препродадат на баснословни цени на държавата.

Западна Тракия беше гранична провинция на България с изключително важно географско и стопанско значение. Тук правителството откри няколко митници, които имаха голямо значение за икономическото развитие както на Гюмюрджински окръг, така и на цялата страна. На основание Закона за митниците такива бяха открити още през октомври 1913 г. в Дедеагач (с клонове в с. Макри и с. Мароня); в Порто Лагос (с клон в с. Окчилар) и в Софлу. Митницата в Харманли се премести в Свиленград, а митническият клон в с. Любимец — в Ортакьой, като остана в района на свиленградската митница²²⁹.

За да се осигури нормалното развитие на стопанския живот в Западна Тракия, още в края на 1913 г. бяха открити банкови клонове в Дедеагач, Гюмюрджина и Ксанти. Техни филиали започнаха да работят по същото време в Софлу и Ортакьой²³⁰.

Основна, доминираща монета в новоосвободените български земи като бивши провинции на Турция беше турската лира. Нейното заместване от лева се налагаше, но то не можеше да стане изведнъж. Предвид на установените от векове традиции в личните и търговските отношения на тамошното население предстоеше за неопределено време още лирата да запази „преобладаващо значение в паричната търговия на оня край“. Ето защо тя трябваше да бъде приспособена към новите условия на това тържище. Затова Министерството на финансите се разпореди всички клонове и агентури да

²²⁴ ДВ, № 179, 11 авг. 1914 (Закон за извънреден свръхсметен кредит от 10 000 000 лева за направа и поддържане държавни пътища и принадлежностите им).

²²⁵ Пак там.

²²⁶ Пак там.

²²⁷ ДВ, № 57, 12 март 1914 (Указ № 3).

²²⁸ ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а. е. 134, л. 110 (Шифрована телеграма от Н. Кошулев до В. Радославов).

²²⁹ ДВ, № 234, 16 окт. 1913 (Заповед № 676).

²³⁰ Народни права, № 232, 14 дек. 1913.

уредят при себе си разменна служба. Тя имаше задача да се занимае с покупко-продажба на турски лири, като златните монети се събират от обращения²³¹.

Новоосвободените земи бяха включени в данъчната система на България. Облогът на най-важния данък — поземления, за 1914 г. възлизаше на 4 969 062 лв. Той се разпредели, както следва: 4 269 062 лв. върху земите без лозята и градините; 300 000 лв. върху лозята и 400 000 лв. върху горите²³².

Пред правителството на България възникна въпросът и за организацията на новоосвободените земи в икономическо отношение. Имаше спор върху това, дали там да се създаде нова търговско-индустриална камара, или земите да бъдат поделени между вече съществуващите. Беше решено районите на Малко Търново, Василико и Свиленград да се придадат към Бургаската, Гюмюрджински окръг към Пловдивската и Струмишки окръг към Софийската камара. За част от тези територии това разпределение беше естествено. Що се отнася до Западна Тракия, някои логично поставяха въпроса за нейното обособяване в отделна търговско-индустриална камара поради изключително голямото ѝ икономическо значение. По-конкретно такова мнение застъпваха търговците от Ксанти, които телеграфически поискаха от Министерството на търговията „по надлежен ред създаване на специална Търговско-индустриална камара в Гюмюрджинско“²³³. Окончателно решаване на този въпрос очевидно щеше да се търси в най-близко бъдеще, на което обаче попречи наскоро избухналата Първа световна война.

За нормалното развитие на търговията в новоосвободените земи се пристъпи към създаването на търговски дружества. Първото възникна в началото на юли 1914 г. в Гюмюрджина. Негови членове станаха търговци от всички националности. Дружеството провъзгласи за свой почетен член най-стария и крупен български търговец в Гюмюрджина Рафаил Петров. За негов председател беше избран дългогодишният банков чиновник, а впоследствие предприемач Ст. Чакъров, за зам.-председател — крупният търговец от Солун К. Станишев, за касиер — банкерът Жак Карасон и за секретар Мардев. Членове на ръководството станаха също Афуз Ефенди, Радивоев и Манасян²³⁴.

Поредицата от мероприятия, невинаги достатъчни, целяха да включат Западна Тракия, този толкова важен в икономическо и търговско отношение район, в стопанския живот на България и да го направят неразделна част от нея.

Особени грижи поради настаняването на десетки хиляди бежанци в Гюмюрджински окръг изискваше организацията на медицинското обслужване на населението. Тук нерядко избухваха епидемии, които вземаха все по-широки размери поради абсолютно недостатъчния медицински персонал и лекарства²³⁵. По решение на аптечната комисия при Дирекцията на общественото здраве през декември 1913 г. в Гюмюрджина и Дедеагач бяха открити аптеки, поддържани от държавата²³⁶. Направеното беше крайно

²³¹ ДВ, № 230, 11 окт. 1914 (Окръжно на Министерството на финансите. С., 7 окт. 1914 г.).

²³² ЦДИА, ф. 173, оп. 3, а. е. 488 (Закон за разпределяне облога на поземления данък в новоосвободените земи за 1914 г.); ДВ, № 80, 11 апр. 1915 (Указ № 9).

²³³ Търговски фар, № 540, 13 апр. 1914 (Търговска камара в новите земи).

²³⁴ Народни права, № 152, 6 юли 1914 (Търговско дружество в Гюмюрджина); Търговски фар, № 583, 13 юли 1914; Нова България, № 24, 12 юли 1914.

²³⁵ Народ, № 217, 25 септ. 1914 (Епидемии в новите земи).

²³⁶ Народни права, № 230, 12 дек. 1913.

недостатъчно и налагаше по-сериозни грижи за здравето на хората в новите земи. Ето защо Министерският съвет наскоро взе решение да бъдат открити държавни болници в Софлу, Дедеагач, Гюмюрджина и Ксанти²³⁷. Този проект се натъкна на сериозни затруднения, тъй като в тези градове нямаше подходящи здания, които да се приспособят за тази цел. Липсваше и достатъчно медицински персонал. На първо време болницата в Гюмюрджина остана с двама лекари, а тези в Ксанти, Дедеагач, Софлу — с по един. Тук бяха командироваани от старите предели на България и участъкови лекари²³⁸.

Цялостната уредба на Западна Тракия имаше нужда от духовни институции. Без да навлизаме в подробности, ще се спрем накратко на по-важните от тях. На първо място безспорно трябва да се постави учебното дело. Въпреки големите затруднения от най-разнообразно естество — стопанската разруха, опожарени села и училища, напливът на десетки хиляди бежанци и т. н., до края на учебната 1913—1914 г. в Гюмюрджински окръг бяха открити повече от 80 народни първоначални училища²³⁹. През следващата учебна година вече имаше 102 първоначални училища (94 селски и 8 градски), в които 166 учители и учителки обучаваха 9900 български деца. Броят на училищата, учителите и учениците непрекъснато се увеличаваше²⁴⁰.

Министерството на просветата отделяше специално внимание на прогимназиите в новоосвободените земи. Те даваха сравнително високо за времето си образование и задоволяваха основните нужди от кадри за нисшия чиновнически персонал. Още през есента на 1913 г. бяха открити пълни смесени прогимназии в Гюмюрджина и в Дедеагач²⁴¹. Същата учебна година отвориха вратите си нови пет — в Ксанти, Пашмаклъ, Райково, Карлуково и Даръдере. В началото на учебната 1913—1914 г. в тези прогимназии се обучаваха и възпитаваха под грижите на 27 учители и учителки 386 деца (289 момчета и 97 момичета)²⁴². По-късно прогимназиални класове бяха открити в Софлу и в голямото българско село Дервент, Дедеагачка околия. През 1915 г. общият брой на прогимназиите в Западна Тракия достигна 10, като в тях 32 учители и учителки обучаваха 617 ученици²⁴³.

В целия обширен Гюмюрджински окръг нямаше нито едно средно училище. Нуждата подтикна група гюмюрджински граждани, които през лятото на 1914 г. се обърнаха с молба към МНП. Те настояваха да се открие в техния град пълна мъжка гимназия и непълна девическа²⁴⁴. Постъпките на гюмюрджинските граждани бяха в съответствие с изискванията на чл. 111 от Закона за народната просвета, който изискваше във всеки окръг да има поне две средни училища — по едно мъжко и девическо. На 22. XI. 1914 г. Министерският съвет прие постановление, въз основа на което XVII ОНС гласува специален закон на 19. I. 1915 г. Съгласно неговите постановления откритата няколко месеца преди това частна смесена гимназия в Гюмюрджина се превърна в държавна. На МНП беше възложено да открие от 1. IX.

²³⁷ Народни права, № 243, 29 дек. 1913 (Болници в новите земи).

²³⁸ Народни права, № 6, 9 ян. 1914 (Болници в новите земи).

²³⁹ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 542, л. 6—25 (Списък на училищата и учителите в Гюмюрджински окръг); Нова България, № 43, 29 ноем. 1914 (По издръжката на училищата в новите земи).

²⁴⁰ Народ, № 183, 1 септ. 1915 (Учителското дело в Гюмюрджинско).

²⁴¹ Нова България, № 39, 1 ноем. 1914.

²⁴² ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 542, л. 29 (Статистически сведения за учебното дело през 1913—1914 г.).

²⁴³ Народ, № 131, 1 септ. 1915 (Учителското дело в Гюмюрджинско).

²⁴⁴ Нова България, № 30, 29 авг. 1914 (Гимназия в Гюмюрджина).

1915 г. непълна смесена гимназия и в Ксанти. Двете гимназии трябваше постепенно да се развият в „пълни смесени държавни училища (гимназии и педагогически училища)“²⁴⁵.

Първата българска гимназия в Западна Тракия беше наименована на големия наш възрожденец Паисий Хилендарски. Откриването ѝ стана малко след началото на учебната 1914—1915 г. Много ученици бяха заминали вече да учат по други училища. Ето защо на занятията се явиха само 31 младежи (22 момчета и 9 момичета)²⁴⁶. През следващите години гюмюрджинската гимназия „Отец Паисий“ се разви в пълно средно учебно заведение.

По силата на гласувания закон през септември 1915 г. беше открит гимназиален клас и в Ксанти. През първата учебна година учениците наброяваха около 20, а през втората — вече 42. Гимназиалните класове съществуваха към прогимназията, в която се учеха и възпитаваха над 180 деца²⁴⁷. Съществуваше солидна основа за превръщането на ксантийската непълна гимназия в пълно средно учебно заведение.

Откритите в Гюмюрджина и Ксанти гимназии имаха голямо значение за укрепване културното и политическото влияние на българската държава. В тях младежите можеха да получават по-високо образование, без да напускат Западна Тракия. Издигна се и ролята на двата града като административни и културни центрове. След преживените ужаси местните българи и настанените тук бежанци се надяваха да заживеят спокойно, отдавайки се на мирен и съзидателен труд.

Историята и наследените традиции особено в новоосвободените земи бяха отредили на църквата особено важна роля. Още по време на Възраждането, а по-късно и след руско-турската освободителна война от 1877-1878 г. Българската екзархия стоеше неотменно в защита на националните интереси, укрепваше съзнанието на българския етнически елемент, отбиваше посегателствата на чуждите пропаганди в Тракия и Македония. Несигурното положение в Западна Тракия изискваше бързо възстановяване на нейните институции. По предложение на Екзарх Йосиф Светият синод назначи още през октомври 1913 г. за временно управляващ Маронийската епархия охридския митрополит Борис. За епископи в Ксанти и Дедеагач бяха определени съответно нишавския епископ Иларион и епископ Варлаам (заменен впоследствие от протосингела на Гюмюрджинската митрополия Инокентий)²⁴⁸.

На 22. XI. 1913 г. митрополит Борис пристигна в Гюмюрджина, тържествено посрещнат на гарата от административните и военните власти начело с окръжния управител Свиначев и генерал Кирков²⁴⁹.

Светият синод назначи архиерейски наместници по всички околийски центрове на Западна Тракия. Това бяха предимно прокудени от Македония свещеници, които месеци наред прекараха в София без работа и средства за препитание²⁵⁰. Назначените църковни служители развиха енергична дейност. Епископите и архиерейските наместници по нареждане на митрополит

²⁴⁵ ДВ, № 27, 2 февр. 1915 (Закон за откриване на държавни средни училища в Гюмюрджина и Ксанти).

²⁴⁶ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 642, л. 78 (Статистически сведения за Гюмюрджинската непълна смесена гимназия за 1914—1915 г.).

²⁴⁷ Пак там, а. е. 542, л. 81—81а (Статистически сведения за учениците и учителите при Ксантийската непълна смесена гимназия през уч. 1916—1917 г.).

²⁴⁸ Народни права, № 193, 31 окт. 1913; Нова България, № 32, 13 септ. 1914 (Новоназначен архиерей в Дедеагач).

²⁴⁹ Народни права, № 213, 22 ноем. 1913 (Посрещането на митрополит Борис).

²⁵⁰ Нова България, № 2, 4 апр. 1914 (Архиерейски наместници в новите земи).

Борис обикаляха българското население по градове и села. Техните проповеди имаха не само чисто религиозен смисъл. Те целяха преди всичко да укрепят вярата на българите в трайността на българското присъствие край бреговете на Бяло море. Навсякъде църковните архиереи бяха посрещани възторжено от населението, което постепенно се успокояваше след преживените трагедии²⁵¹.

Наред с училището и църквата в Западна Тракия постепенно започнаха да възникват читалища, юнашки и благотворителни дружества. В Гюмюрджина под ръководството на режисьора Донев се събра група „от най-добрите наши свободни артистични сили“, които положиха основите на тамошния театър²⁵².

В Гюмюрджина, Ксанти и Дедеагач започнаха да излизат местни вестници, които се печатаха най-често в Пловдив или в други градове на стара България. В Ксанти за кратко време излизаха последователно „Беломорско ехо“, „Ксантийски обществен вестник“ и „Беломорска България“. Макар и мимолетни издания, те внасяха колорит в общественно-политическия живот на града и околията. Заслужава да бъдат отбелязани още в. „Свободна Тракия“ и „Беломорски глас“, които излизаха в Гюмюрджина и Дедеагач. Не може да бъде подминат без особено внимание в. „Нова България“, който се печаташе в Пловдив в продължение на близо две години (1914—1915). Негов редактор, а и автор на повечето от материалите бе големият български краевед и отличен познавач на Западна Тракия Ст. Н. Шишков. Вестникът не само отразяваше, но и по своеобразен начин документираще педантично всички основни обществени изяви в новоосвободените земи. Вестник „Нова България“ съхрани много от фактите, вълнували тогавашната българска общественост.

* * *

На 24. VIII. (6. IX.) 1915 г. между България и Турция беше подписана конвенция за ректификация на съвместната граница в Тракия. Правителството на либералната коалиция искаше да представи нещата пред българската общественост само откъм едната им страна. Посредством придобитата територия около Марица, през която преминаваше жп линията за Дедеагач, България си осигури така необходимите ѝ удобни и сигурни комуникации с Гюмюрджински окръг²⁵³. За малкото парче земя обаче правителството на В. Радославов пое тежки ангажменти и направи последната стъпка по пътя към войната и втората национална катастрофа.

Придобитата от България територия беше около 2000 км². В нея имаше около 160 населени места, между които градовете Караагач (Одрин), Димотика и Кулели-Бургас. Завареното тук население се състоеше предимно от гърци, евреи и малко българи и турци²⁵⁴. По-голямата част от българите

²⁵¹ Нова България, № 17, 15 юни 1914 (Пасторски проповеди из новите земи); № 23, 9 юли 1914 (Архиерейска служба в Софлу); № 28, 16 авг. 1914 (Една архиерейска обиколка).

²⁵² Народни права, № 189, 22 авг. 1915 (Гюмюрджинският общински театър); Нова България, № 5, 19 апр. 1914 (Женско благотворително дружество „Зора“ в Дедеагач); № 7, 29 апр. 1914 (Ново читалище в Софлийско); № 12, 24 май 1914 (Юнашко дружество в Гюмюрджина); № 24, 12 юли 1914 (Софлийското читалище).

²⁵³ ЦДИА, ф. 242, оп. 2, а. е. 563, л. 23—24 (Списък на новоотстъпените градове и села от Турция към България и групирането им в общини. Одрин, февр. 1916 г.).

²⁵⁴ Пак там, ф. 336, оп. 1, а. е. 455, л. 16 (Рапорт от окръжния управител в Одрин М. Розентал до В. Радославов. Одрин, 1 авг. 1916 г.).

бяха прогонени от тия места още след Междусъюзническата война. Турците от своя страна след подписването на конвенцията не пожелаха да останат в пределите на България и се изтеглиха в Турция²⁵⁵.

На 28 септември (ст. стил) българските войски завзеха отстъпените от Турция територии. Още същия ден беше съобщено официално за образуването на новия Одрински окръг от пет околии: Одринска градска, Одринска селска, Димотишка, Ортакьойска (която беше отцепена от Гюмюрджински окръг) и Свиленградска (която беше отцепена от Старозагорски окръг)²⁵⁶.

Пак в края на септември 1915 г. беше формирано и административното управление на новия окръг. За окръжен управител в Одрин правителството на България назначи опитния и интелигентен чиновник Манол Розентал. Преди да получи новата си служба, той беше работил продължително време в Западна Тракия като председател на комисията за настаняване на бежанците в Дедеагач, а след това и като околийски началник в същия град. Розентал си беше извоювал име на енергичен и добросъвестен администратор. Неслучайно той се задържа като окръжен управител в Одрин почти до края на българското управление в Западна Тракия. За секретар на окръжното управление беше назначен Велико Пукалов, а за градоначалник — Ангел Бинков. Околийте оглавиха: Одринска градска — В. Михайлов (до този момент пловдивски градски началник); Одринска селска — Стою Овчаров; Димотишка — Киро Стоянов (заменен наскоро от Л. Лазаров); Ортакьойска — М. Монеv и Свиленградска — Ст. Толтуков²⁵⁷. Кмет на Одрин (Караагач) стана Г. Манев — адвокат от Брезово²⁵⁸, а председател на тричленната общинска комисия в Димотика — Д. Балджиев, също юрист²⁵⁹. Местният димотишки жител Хасан бей беше назначен като помощник-кмет на града²⁶⁰. За уредба на финансовите въпроси в Одрински окръг Министерството на финансите командирова своя инспектор Никола Пенев²⁶¹.

Окръжната постоянна комисия в Одрин се оглави от Миленко Попов, а нейни членове бяха Димитър Милев и Давид Толедо. В околийските центрове веднага започнаха да действуват градски тричленни комисии: Димотика — Вълчан Чакъров (председател), Васил Ангелов и Хасан бей; Одрин — Димитър Начев (председател), Вълчо Бакалов и М. Балтов; Ортакьой — Колю Митев (председател), Калин Григоров, Иван Грудев и Атанас Кръстев (временен член) и в Свиленград — Драгия Ненчов (председател), Георги Стоев и Димитър Сидеров²⁶².

Докато градските административни служители в окръга бяха назначени веднага, то по селата си останаха временно старите общински власти.

Десет дни след завземането на споменатата територия в Одрин (Караагач) вече функционираха окръжно и околийско управление, градоначалство, кметство, акцизно управление, телеграфопощенска станция и ветеринарен лекар²⁶³. Поправката на южната българска граница

²⁵⁵ ДВ, № 219, 28 септ. 1915 (Указ № 405).

²⁵⁶ Народни права, № 218, 26 септ. 1915 (Административният персонал за Одрински окръг); Народ, № 202, 26 септ. 1915.

²⁵⁷ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2202, л. 1 (Списък на административния персонал в новите земи); Народ, № 202, 26 септ. 1915; Народни права, № 218, 26 септ. 1915.

²⁵⁸ Народ, № 205, 30 септ. 1915 (Кмет на Одрин).

²⁵⁹ Дума, № 71, 7 окт. 1915 (Самоуправлението в Димотика).

²⁶⁰ Народ, № 207, 2 окт. 1915.

²⁶¹ Пак там.

²⁶² ЦДИА, оп. 1, а. е. 2201, л. 11 (Списък на личния състав на окръжните постоянни и градските тричленни комисии в новите земи и Добруджа 1915 г.).

²⁶³ Дума, № 72, 8 окт. 1915 (Управлението в новите земи); Народни права № 231, 12 окт. 1915 (Телеграфопощенски станции в Одрин и Димотика).

наложи известна промяна на митническата служба около Турция. Харманлийската митница се премести в Кулели-Бургас. Софлийската митница се превърна в митнически клон със същото име и беше поставена в служебно подчинение на кулелибургската. Свиленградската се премести в Одрин (Караагач), а митническия клон в Ортакой се закри и вместо него се откри клон при с. Верантеке. Константиновската митница се установи в с. Хаджиево (Хаджикой). Споменатите митници и митнически клонове трябваше да бъдат открити още на 28. IX. 1915 г., т. е. в деня, в който отстъпените територии преминаваха към България²⁶⁴.

На 3. XI. 1915 г. с Указ № 50 беше утвърдена временна наредба за съдебно разпределение на отстъпените от Турция земи. По нейна сила в Караагач се откри окръжен съд със съответните му подведомствени учреждения и съдебен район в рамките на новосъздадения Одрински административен окръг. В Караагач и Димотика бяха формирани мирови съдилища. Съответните мирови съдилища в Софлу, Ортакой и Свиленград се отделиха от районите на Гюмюрджинския и Хасковския окръжен съд и преминаха под ведомството на Одринския окръжен съд. До назначаването на съдебния персонал делата на Одринска градска и Одринска селска околия се разглеждаха от свиленградския миров съдия, респективно от Хасковския окръжен съд, а делата на Димотишка административна околия — от софлийския миров съдия, респективно Гюмюрджинския окръжен съд²⁶⁵.

Чрез създаването на Одринския окръг България укрепи и усъвършенствува своето управление в Западна Тракия. Съществуващият до този момент Гюмюрджински окръг беше твърде голям и поради наличието в него на разнородно по етнос и религия население трудно можеше да бъде обхванат и ръководен според изискванията и нуждите. На мястото на изселените се турци по долното течение на Марица в следващите години бяха настанени хиляди нови български бежанци. По този начин по протежение на границата с Турция се създаде един етнически пояс, който отдели турците в Източните Родопи и Гюмюрджинско от Одрин и Цариград. Създаденото положение можеше да изиграе в бъдеще благоприятна роля за нормализирането на обстановката и управлението в цяла Западна Тракия.

* * *

Западна Тракия имаше огромно икономическо и военностратегическо значение за България. Тя не само че се намираше в близост до проливите, но и осигуряваше свободен достъп до Егейско море, а чрез него и до световните морски пътища. Нейното приобщаване към българската държава криеше големи преимущества и от гледна точка на народното стопанство. Благоприятният климат, плодородната земя и удобните пристанища вещаеха бърз икономически напредък на Западна Тракия, а и на цяла България. Всичко това беше достойна цена за обилно пролятата народна кръв по време на Балканската и Междусъюзническата война.

Административната уредба на Западна Тракия, както и на всички новоосвободени земи, беше неотменна задача на българската държава.

²⁶⁴ ДВ, № 217, 25 септ. 1915 (Заповед № 443 на министъра на финансите Д. Тончев).

²⁶⁵ ЦДИА, бр. 173, оп. 3, а. е. 890, л. 8 (Решение за одобрение временната наредба за съдебно разпределение на новопридобитите от Турция земи, утвърдено с Указ № 50 от 3 ноем. 1915 г.; ф. 242, оп. 2, а. е. 563, л. 3 (Разпореждане на Министерския съвет до Министерство на правосъдието, 8 ноем. 1915 г.); ДВ, № 267, 24 ноем. 1915).

Предстоеше територията и населението ѝ да бъдат включени в икономическия, политическия и културния живот на България. Българските войски и администрацията завариха в Западна Тракия сложна етническа и политическа обстановка, резултат от току-що преживяната национална катастрофа. Мюсюлманският елемент отново беше надигнал глава, докато българите все още не можеха да се съвземат напълно от преживения кошмар по време на турската реокупация.

Към сложното положение в Западна Тракия се добавяше острата политическа криза в България. Между буржоазните политически партии се водеше безкомпромисна борба за надмощие и власт. Управляващата либерална коалиция се възползува от преимуществата, които имаше като представителка на властта в новоосвободените земи. Правителството на Радославов постави партийните интереси над общодържавните. При администрирането и управлението на Западна Тракия проличаха ограничеността и неподготвеността на българската буржоазия да решава големите национални въпроси.

Тежкото международно положение на България беше другият важен фактор, който се отрази силно върху уредбата на т. нар. „нови земи“. Българското правителство се ориентира към сближение и съюз с Турция. Западна Тракия се превърна в разменна монета в ръцете на либералите. На Високата порта в Цариград бяха направени големи отстъпки, които не само укрепили положението на мюсюлманския елемент в областта, но и дадоха възможност на турските първенци да играят значителна роля в политическия живот на България през съдбоносните години в навечерието и по време на Първата световна война.

Въпреки изключително сложното вътрешно и международно положение на България българският елемент в Западна Тракия постепенно набираше сили. Към местното население се присъединиха десетки хиляди бежанци, прогонени от родните си огнища в Източна Тракия, Мала Азия и Македония. Областта се осея с много нови училища, между които и две гимназии. Възстанови и укрепи своите позиции националната църква. Върху Западна Тракия бързо разпростряха своята организация и дейност българските административни, военни и стопански институции. Въпреки някои недостатъци в новата административна система тя многократно превъзхождаше онова, което беше унаследила от изостанала и полуфеодална Турция.

Веднага се пристъпи към строителството на нови пътища и пристанища, откриха се банкови клонове в основните административни и икономически центрове. Тъй като Западна Тракия беше гранична българска провинция, през която предстоеше да минава основният търговски трафик, тук бяха организирани едни от най-важните митници на страната. Интересът на българските и чуждестранните търговци и индустриалци към беломорските територии на България стимулираше появата на нови търговски дружества.

Важен момент в административната организация на Западна Тракия внесе българо-турската конвенция от 1915 г. Посредством присъединените към България земи областта беше още по-тясно приобщена към нейните стари предели. Освен това възникна необходимостта от формирането на нови окръзи, каквито и бяха създадени. По този начин беше усъвършенствувано както административно-териториалното деление, така и управлението на новоосвободените земи. Възродено и окриляно от вярата за свободен живот, българското население вече с надежда гледаше на бъдещето.